

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Zaniklá středověká vesnice Zábdiší u
Točníku**

Bc. Martin Chalánek

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

Zaniklá středověká vesnice Zábdiší u Točníku

Bc. Martin Chalánek

Vedoucí práce:

Mgr. Ladislav Čapek, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity
v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen
uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2017

Poděkování

Obrovské díky Mgr. Ladislavu Čapkovi, Ph.D. za vedení této diplomové práce i za cenné rady během jejího psaní. Dále za asistenci při geodeticko-topografickém zaměřování lokalit, při povrchovém sběru a za pomoc při každé situaci, v níž jsem si nevěděl rady.

Dále bych chtěl poděkovat Mgr. Jindřichu Plzákovi, Ph.D. za půjčení vybavení ke geodeticko-topografickému zaměřování lokality a za následné poskytnutí zaměřených dat.

Moc děkuji předchozím badatelům, jejichž zásluhou byla vesnice Zábdiší objevena a na jejichž práci jsem měl možnost navázat. Zvláštní poděkování pak směřuji bohužel nedávno zesnulému doc. PhDr. Zdeňku Smetánkovi, CSc., zakladateli české archeologie středověku, z jehož práce jsem během psaní často čerpal.

Poděkování patří i Českému úřadu zeměměřického a katastrálního za poskytnutí lidarových dat intravilánu i extravilánu vesnice.

Velké díky patří i přítelkyni Mirce Černé za pomoc při zaměřování jednotlivých objektů, jejich interpretaci a za každodenní podporu při vzniku této práce.

Děkuji samozřejmě rodině a přátelům, kteří mi byli nezbytnou oporou.

Obsah

1.	Úvod.....	7
2.	Geografické vymezení zaniklé středověké vesnice a přírodní podmínky	9
2.1.	Poloha ZSV	9
2.2.	Geomorfologie	10
2.3.	Geologie	11
2.4.	Pedologie	12
2.5.	Hydrologie.....	13
2.6.	Vegetace	14
2.7.	Klima	16
3.	Struktura středověkého osídlení jižního Křivoklátska	17
4.	Historie zaniklé středověké vsi Zábdiší	27
5.	Rozbor pomístního jména Zábdiší	29
6.	Lokalizace vesnice a rešerše starších výzkumů	30
7.	Nedestruktivní výzkum sídelního areálu ZSV	31
7.1.	Metoda a postup výzkumu	31
7.2.	Geodeticko-topografické zaměření	32
7.3.	Celková charakteristika lokality	33
7.4.	Popis reliéfních tvarů	34
7.5.	Geobotanická indikace.....	44
7.6.	Povrchový sběr.....	45
7.7.	Analýza jednotlivých objektů.....	46
8.	Vyhodnocení a interpretace sídelní formy v kontextu výzkumu středověkých vsí.....	56
9.	Povrchový průzkum extravilánu ZSV s využitím dat leteckého laserového skenování a dostupnost surovin.....	63
10.	Otázka vzniku a zániku vesnice.....	64

11.	Závěr a diskuze.....	69
12.	Resumé/Summary.....	71
13.	Seznam pramenů, literatury a internetových odkazů	73
13.1.	Prameny:.....	73
13.2.	Literatura:	73
13.3.	Internetové zdroje:	77
14.	Seznam příloh	77
14.1.	Obrazové přílohy:.....	77
14.2.	Fotografie:.....	78
15.	Přílohy	80
15.1.	Obrazové přílohy.....	80
15.2.	Fotografie.....	87

1. Úvod

Minulý rok uběhlo 680 let od doby, ze které pochází první písemná zmínka o středověké vesnici Zábdiší. A přesto ačkoliv ves nejpozději na počátku 16. století zanikla, stále se z povědomí společnosti do dnešní doby nevytratila, o čemž svědčí řada badatelů, zabývajících se historií, toponomastikou a archeologií, kteří tuto zaniklou vesnici studovali. Tato diplomová práce na jejich úsilí navazuje a přináší nové závěry, které umožnil podrobný nedestruktivní archeologický výzkum lokality, který zde proběhl v roce 2016.

První část práce nazvaná *Geografické vymezení zaniklé středověké vesnice a přírodní podmínky* se věnuje geografii oblasti jižního Křivoklátska, ve které Zábdiší leží. Nejprve přináší informace o poloze lokality, následuje rozbor geomorfologie, geologie, pedologie a hydrologie regionu a jsou zde popsány vegetační a klimatické poměry.

Základní osu druhé kapitoly tvoří *Struktura středověkého osídlení jižního Křivoklátska*. Shrnuje dosavadní poznatky o raně a vrcholně středověkém osídlení regionu a věnuje se sídlům, které mohou mít se zaniklou vesnicí Zábdiší spojitost, jelikož mohla náležet do jejich zázemí. Především se jedná o nově vznikající šlechtické hrady ve 13. století, kolem nichž se tvoří jednotlivá panství. Pozornost je tak věnována například Zbirohu, Týřovu nebo Valdeku, na němž sídlící rod Zajců měl v regionu velmi rozsáhlé državy. Se Zajíci souvisí patrně i založení hradu Žebrák, který se později společně se svým nástupcem Točníkem stal oporou královské moci. Opomenut nelze ani církevní državy v regionu, které zastupuje proboštství na nedalekém vrchu Velíz.

Třetí část práce je vyhrazena *Historii zaniklé středověké vsi*. Jak název vypovídá, je zde shrnuta historie vesnice vycházející z rozboru písemných pramenů, kterých však v případě Zábdiší není příliš mnoho.

Čtvrtá část práce se vrací k publikacím toponomastiků A. Profouse, V. Šmilauera a zejména L. Olivové-Nezbedové, kteří se zabývali výkladem a

interpretací názvu vesnice. Nabízí hypotézu, z čeho jméno vzniklo, a jak se vyvíjelo až po dnešní tvar.

Další kapitola nazvaná *Lokalizace vesnice a řešení starších výzkumů* je zaměřena na dějiny výzkumu vesnice z pohledu archeologie. Popisuje první zprávu o vesnici ze 30. let minulého století, která je však pro nedohledání originálu převzata až z pozdějších prací. Navazuje pojednání o toponomastické lokalizaci vesnice L. Olivovou-Nezbedovou, které bylo o čtyři desítky let později verifikováno prvním povrchovým průzkumem lokality, který provedli Z. Smetánka a J. Klápště. Kapitulu uzavírá projekt Potenciál archeologického výzkumu krajiny v ČR prostřednictvím dálkového laserového 3-D snímání, v jehož rámci byl v roce 2011 intravilán i extravilán vesnice zkoumán na základě verifikace dat z leteckého laserového skenování.

Následující část se již věnuje samotnému *Nedestruktivnímu výzkumu sídelního areálu zaniklé středověké vesnice*. Je zde popsána metoda a postup výzkumu, následuje popis geodeticko-topografického zaměřování a součástí práce je katalog jednotlivých zjištěných antropogenních tvarů reliéfu. Poté jsou jednotlivé objekty analyzovány.

Další kapitola hodnotí sídelní formu vesnice a zasazuje Zábdiší do kontextu zaniklých středověkých vesnic. V této části je vesnice dána do komparace s jinými zaniklými vesnicemi v Čechách. Především se jedná o vesnici Svídna a Ostrov na Slánsku, jejichž relikty se mimořádně dochovaly, a vesnici Lhotka a Kokot z oblasti Rokycanska, které byly v nedávné minulosti nedestruktivně zkoumány, a které vykazují jisté podrobnosti v charakteru uspořádání návěsího půdorysu vsi Zábdiší.

Poté je pozornost věnována extravilánu obce, který je popsán na základě vyhodnocení dat z leteckého laserového skenování. Nejprve je popsána práce s lidarovými daty, které poskytl Český úřad zeměměřický a katastrální, následuje rozbor identifikovaných reliéfních tvarů v blízkém okolí. Diskutována je zde i dostupnost surovin v zázemí, především stavebního materiálu, který mohl být použit k výstavbě usedlostí, a z jakých míst regionu může pocházet.

Poslední částí je diskuze nad vznikem a možnou příčinou zániku středověké vesnice Zábdiší v kontextu sídelně-historického vývoje regionu.

2. Geografické vymezení zaniklé středověké vesnice a přírodní podmínky

2.1. Poloha ZSV

Zaniklá středověká vesnice Zábdiší leží nedaleko pramene Pekelského potoka zhruba v půli cesty mezi vesnicemi Líšná a Točník. Nedaleko vesnice, vzdušnou čarou cca 1,5 kilometru, probíhá dnešní hranice mezi Plzeňským a Středočeským krajem. Ačkoliv byly okresy jakožto administrativní jednotky zrušeny, územně stále okolí Zábdiší spadá pod město Beroun. Co se týče příslušnosti ke katastrálnímu území, náleží místo zaniklé vesnice pod obec Drozdov, vzdálenou přibližně tři kilometry (obr. 1).

Nejvyšším bodem blízkého okolí je Holý vrch s nadmořskou výškou 572 metrů nad mořem. Nadmořská výška v místech zaniklé vesnice se pohybuje okolo 425 metrů nad mořem.¹ Podle Z. Smetánky je nadmořská výška 400 metrů nad mořem hranicí, která při sídelně historickém studiu odděluje relativně příznivé sídelní plochy od těch méně příznivých. Je třeba však připomenout, že jak Zábdiší, tak Svídna leží těsně za touto hranicí (SMETÁNKA 1988, 44).

Lokalita dnes patří od roku 1978 do seznamu chráněných krajinných oblastí, konkrétně se jedná o CHKO Křivoklátsko, tedy region, který byl historickým územím a součástí někdejšího přemyslovského loveckého hvozdu, jenž vznikl na přelomu 12. a 13. století (ŠVORC – PETŘÍČEK 2010, 13).

Pro bližší určení přírodních podmínek vycházím ze systému biochor, které byly v roce 2005 vypracované kolektivem RNDr. Martinem Culkem. Biochory jsou jednotky pro podrobné územní členění bioregionů, které se vyznačují svébytným podnebím, geologií, pedologií i velmi specifickým zastoupením druhů vegetace.

¹ Zajímavostí je, že se prakticky shoduje s nadmořskou výškou zaniklé středověké vesnice Svídna v okrese Kladno.

Význam členění na biochory dokládá rozložení přírodních poměrů České republiky. Zatímco dříve bylo území státu rozděleno do 90 bioregionů (CULEK 1996, 16), dnes je při použití systému biochor rozčleněno až do 366 typů (CULEK 2005, 9).

Rozdělení do jednotlivých biochor vychází z několika kritérií. Tím nejdůležitějším je specifický přírodní ekosystém, který se od ostatních odlišuje vegetačním stupněm, reliéfem a substrátem. Dále je plocha biochory zpravidla větší než 30 hektarů a čím menší je její rozloha, tím více je nutný kontrast pro vymezení od ostatních biochor (CULEK 2005, 14).

Sledované území okolo zaniklé vesnice Zábdiší spadá do biochory -3ZT. Jedná se o výrazné hřbety na křemencích v suché oblasti třetího vegetačního stupně. V křivoklátském bioregionu, kde je tato biochora zastoupena nejvíce, zaujímá plochu 13 km² (CULEK 2005, 313).

Popis této biochory bude nadále rozveden v následujících kapitolách i s přihlédnutím k dalším pracím, věnujícím se popisu přírodního prostředí regionu Křivoklátska.

2.2. Geomorfologie

Zaniklá středověká vesnice Zábdiší leží v Hudlické vrchovině, která je okrskem ve střední části Zbizožské vrchoviny. Zbizožská vrchovina je podcelkem Křivoklátské vrchoviny, která tvoří jeden z celků Brdské podsoustavy, která je po Plzeňské pahorkatině jedinou oblastí Poberounské soustavy. Nejvyšší geomorfologickou jednotkou je pak Česká vysočina (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 42).

Na reliéf zemského povrchu v prostoru Brdské podsoustavy měla velký vliv geologická stavba, především rozdílná tvrdost jednotlivých souvrství. Opomenout nelze ani odolnost vůči zvětrávání a denudaci (DEMEK 1965, 157).

Křivoklátskou vrchovinu lze obecně ohraničit na jedné straně tokem Berounky a Hořovickou brázdou na straně druhé. Typická je pro ni existence

krátkých hřbetů a hlubokých říčních údolí, která byla vyhloubena četnými přítoky Berounky, především v severozápadní části vrchoviny (DEMEK 1965, 158).

Nejmenším geomorfologickým celkem v námi sledované oblasti je Hudlická vrchovina s rozlohou o něco málo překračující 200 km². Povrch oblasti má četné denudační plošiny a výrazné suky, na jihovýchodní straně jsou hranice rozčleněny hlubokými, často asymetrickými údolími (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 170).

Biochora -3ZT je tvořena hřbetem vystupujícím z plochých vrcholových částí kopců. Tyto hřbety na vrcholech kopců jsou nejvíce skalnaté, pod skalami často nalezneme akumulace kamenů a balvanové proudy. Právě výrazný skalnatý reliéf je příčinou, že tato biochora patří z hlediska rozšíření mezi unikátní typy (CULEK 2005, 313).

2.3. Geologie

Z geologického hlediska náleží okolí Žebráku i Zbirohu, stejně jako celé území Čech, do Českého masívu, který byl formován hercynským zvrásněním na konci paleozoika. Na stavbě Českého masívu se však podílí i některé starší geologické prvky. Zmínit lze například kadomské prvky z období proterozoika. Svůj vliv na dnešní geologickou skladbu měly i saxonské pohyby během kenozoika a kvartéru (DEMEK – NOVÁK 1992, 39).

Velká většina Brdské podsoustavy geologicky náleží barrandienu. Základem jsou algonkické horniny, na kterých spočívají horniny vytvořené během staršího paleozoika. Přes tento horninový komplex v některých místech prochází vyvěřeliny, na severu je tento komplex překryt permokarbonskými usazeninami (DEMEK 1965, 157).

Z geologického hlediska je Hudlická vrchovina tvořena především proterozoickými břidlicemi, prachovci, drobnými s vložkami silicitů a dále s útržky silně zvrásněných ordovických křemenců, bazaltů a břidlic s ložisky železných rud (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 170).

Typickým příkladem geologické skladby okolí je Holý vrch. Jedná se o kupovitý suk z proterozoických drob, ordovických silicitů a křemenných pískovců na temeni širokého strukturního hřbetu. V příkrých svazích lze spatřit menší skalní výchozy a rozptýlené sutě (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 151).

Podle M. Culka se v námi sledované biochoře nachází menší opuštěné lomy na menších a přístupných hřbetech (CULEK 2005, 313). Ještě konkrétnější informace nalezneme v Zeměpisném lexikonu od J. Demka, který uvádí, že se několik menších, dnes již opuštěných, kamenolomů váže přímo na již zmíněný Holý vrch (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 151).

2.4. Pedologie

Pro život vesnic a jejich obyvatel byl ve středověku klíčový typ a kvalita půdy. Dle dostupné půdní mapy České republiky 1:50 000, která byla jako WMS přidána do programu ArcMap 10, jsou pro bezprostřední okolí vesnice Zábdiší charakteristické čtyři půdní typy. V těsné blízkosti Pekelského potoka jsou zastoupeny modální gleje, pseudogleje a glejové fluvizemě, v celém širém okolí jsou to pak mesobazické kambizemě.²

O něco podrobnější je popis M. Culka. Ten pro biochoru -3ZT uvádí extrémně kyselé litozemě, které se však vyskytují ve skalním prostředí. Na svahovinách to jsou kyselé či normální kambizemě, na ojedinělých prameništích se pak mohou vyskytnout gleje (CULEK 2005, 214).

Geologická mapa České republiky 1:50 000 (opět přidána jako WMS do ArcMap 10) pro námi sledovanou oblast rozlišuje dva typy kenozoických sedimentů. V první řadě to jsou kamenité až hlinito-kamenité sedimenty pokrývající většinu území v blízkosti zaniklé vesnice. Druhým typem je pak nivní sediment v pásu táhnoucím se okolo Pekelského potoka. Právě tento sediment umožnil vznik pro vesnici Zábdiší tak důležité nivní půdy.³

² http://mapy.geology.cz/arcgis/services/Pudy/pudni_typy50/MapServer/WmsServer - (převzato 17.3.2017)

³ <http://mapy.geology.cz/arcgis/services/Geologie/geocr50/MapServer/WmsServer> - (převzato 17. 3. 2017)

Litozemě jsou po všech stránkách extrémně nepříznivé, mohou sloužit pouze jako chudá pastviště. U kambizemí je uplatnění v zemědělství o něco příznivější, lze zde pěstovat brambory, len či méně náročné obiloviny, jakými jsou třeba žito či oves (TOMÁŠEK 1995, 25).

Pseudogleje i gleje jsou také zemědělsky málo hodnotné půdy. Zatímco gleje bývají využity jako louky nevalných kvalit, pseudogleje mohou být využity pro pěstování obilovin, ovšem pouze po radikální úpravě vodního režimu (TOMÁŠEK 2003, 49).

Jedinou reálnou možností obživy středověké vesnice tak skýtá úzký pruh podél Pekelského potoka, který byl tvořen glejovou fluvizemí, tedy nivní půdou. Při příhodných klimatických podmínkách tak byla možnost pěstovat cukrovou řepu, zeleninu a pro život obyvatel nezbytnou pšenici a ječmen (TOMÁŠEK 2003, 57).

Ať již byla zemědělská činnost skutečně soustředěna na tuto nevelkou plochu tvořenou nivní půdou, či se obyvatelé museli spokojit s nepříliš vhodnou kambizemí, právě charakteristika půdních typů v okolí vesnice může skrývat odpověď na otázku zániku vesnice.

2.5. Hydrologie

Nejdůležitějším tokem v blízkosti námi sledované lokality je Pekelský potok, který pramení západně nedaleko jádra vesnice a jenž byl důležitým zdrojem vody pro ekonomiku středověké vsi. Pekelský potok dále pokračuje na východ a pod hradem Žebrák se vlévá do Stroupínského potoka. Ten se jižněji od Zdic vlévá do Červeného potoka, jenž je pravobřežním přítokem Litavky.

Na podzemní prameny je Křivoklátsko poměrně chudé, kromě málo vydatných srážek za to může především geologické prostředí. V této oblasti horniny vytvořily puklinový systém, ve kterém není oběh vody omezen a zdroje podpovrchové vody tak nejsou příliš vydatné (ZÍKOVÁ 2005, 15-16).

2.6. Vegetace

Bohatá vegetační skladba je jedním z důvodů, proč bylo Křivoklátsko vyhlášeno chráněnou krajinnou oblastí. Pestrůst vegetace je zapříčiněna celou řadou faktorů. Může za to velká členitost reliéfu zemského povrchu, geologické podloží, klimatické změny v průběhu staletí a v neposlední řadě i působení řeky Berounky a jejich přítoků. Právě údolí toku Berounky hraje významnou roli při migraci teplomilných druhů, především z oblasti Českého krasu (ZÍKOVÁ 2005, 16).

Přibližně dvě třetiny celkové rozlohy Křivoklátska zabírá les a jeho podoby. Nejčastěji můžeme najít dubohabrové háje, bučiny (i s jedlemi) a smíšené porosty s lípami, jasaný nebo jilmy. Dále se zde v hojném počtu objevují i dub, borovice a vůbec největšího výskytu na celém území naší vlasti se zde těší tis červený (ŠVORC – PETŘÍČEK 2010, 14). V nejbližším okolí zaniklé vesnice je pak dřevinná skladba charakteristická borovicemi, obývající hřbety, na svazích a úpatích však dominují kulturní smrčiny. Skladbu pak doplňují duby, bříza bělokorá a jeřáb ptačí (CULEK 2005, 314).

Lze předpokládat, že právě díky rozsáhlému lesnímu komplexu, jenž vznikl již v období středověku, se podařilo antropogenní relikty vesnice Zábdiší zachovat až do dnešní doby.

Kostru charakteristické vegetace biochory -3ZT tvoří acidofilní bikové doubravy, které na nejteplejších svazích mohou doplňovat teplomilné břekové doubravy. Skalní prostředí pak obývají reliktní bory, pod kterými se vzácné mohou objevovat suťové lesy. Stavbu lesního porostu pak dokreslují černýšové dubohabřiny na úpatích hřbetů a bikové bučiny vyskytující se na chladnějších severnějších svazích (CULEK 2005, 314).

Buk lesní měl zde v minulosti zastoupení blížící se až 40% podílu, na dnešních necelých 10% byl vytlačen smrkem. Podílu 40% v minulosti dosahoval i dub, ten dnes v lesním porostu zabírá 16%. Dřív zastoupené lužní lesy se do současnosti nedochovaly, niva řeky byla ve většině případů přeměněna v louky nebo ornou půdu. Z dalších listnatých stromů lze zmínit ještě olšiny, které se

vyskytují v bažinatém prostředí v blízkosti pramenišť. Oproti dřívějším dobám výrazně vzrostl podíl jehličnanů, smrk dnes zastupuje téměř 30%, z původního 1% se na dnešních asi 20% rozšířila borovice, nalezneme zde i modřínové kultury (ZÍKOVÁ 2005, 16).

Výrazněji se vzestup smrkových porostů v hospodářské evidenci datuje do přelomu osmnáctého a devatenáctého století, v této době byly záměrně likvidovány staré a přestálé bučiny. Po roce 1868 zažily zbirožské lesy kalamitu, když majitel Strausberg během pěti let vytěžil na 2 miliony plm⁴ dřeva. V roce 1879 tyto lesy přechází pod správu Josefa Colloredo-Mansfelda, který věnoval obnově lesní vegetace mimořádnou pozornost. V průběhu dvacátého století pak postupně všechny křivoklátské lesy přechází pod správu státu. Právě změny majetkových poměrů se výrazně podepsaly na druhovém složení a rozšíření v krajině (JELÍNEK – KOLBEK – VÍTEK – BÍLEK 2003, 93-100).

Podle popisu biochory -3ZT si lesy udržely vůdčí postavení a zabírají dnes 76%. Pole, která jsou na druhém místě, tvoří 16% a travní porost 5%. (CULEK 2005, 314).

V CHKO Křivoklátsko rostou více než dvě třetiny známé květeny Čech. Jde o více než 1800 druhů, z nichž 97 je dnes chráněných. Typickou je například kyčelnice devítilistá, která je erbovní rostlinou oblasti (ŠVORC – PETŘÍČEK 2010, 14).

Botanicky velmi významná místa nalezneme ve vyšších polohách, kde dochází k postupnému přechodu lesa v lesostep a skalní step. Tyto tzv. pleše jsou charakteristické extrémními podmínkami – skalním podložím, minimální vrstvou půdy, nedostatkem vláhy a relativně dostačujícím slunečním svitem (ZÍKOVÁ 2005, 17).

Na území zaniklé středověké vesnice Zábdiší se vyskytují i druhy, které mohou vystupovat jako geobotanické indikátory. Jde především o barvínek menší (*Vinca minor*), kopřivy (*Urtica*) a různé druhy kapradin a travin rostoucí v blízkosti

⁴ Plm je zkratka plnometru, který je základní jednotkou měření dřeva (<http://www.bspholding.cz/jednotky.html>)

podmáčené půdy. Blíže se těmto rostlinám věnuje kapitola Geobotanická indikace.

2.7. Klima

V oblasti povodí Berounky dominuje mírně teplá oblast, která leží mezi chladnou oblastí okolo chladných pramenných hornatin na západě a teplou oblastí na severovýchodě rozkládající se podél dolních toků Berounky a Litavky (NĚMEC – KOPP 2009, 178).

Samotná chráněná krajinná oblast Křivoklátsko leží v mírně teplé a suché oblasti (MT11 podle E. Quitta), která je typická dlouhým, suchým a teplým létem, krátkou suchou zimou a poměrně krátkým přechodným obdobím mezi nimi. Typické je i vytváření nádeštných poloh a kondenzace mlhy, způsobené převládajícím západním, případně jihozápadním prouděním (ZÍKOVÁ 2005, 13).

Průměrná roční teplota se pohybuje mezi 6 až 8°C, s nejvyššími teplotami v červenci (průměrně 16,5-18,5°C) a nejchladnějším měsícem lednem, kdy se teplota průměrně pohybuje okolo 2° pod nulou. Podél toku Berounky, tam kde řeka vytváří kaňony, se projevuje teplotní inverze, která zapříčiňuje zvrát vegetačních pásem. Ve zbytku oblasti se však teplotní inverze objevují jen sporadicky (ZÍKOVÁ 2005, 13). Důvodem, proč se teplotní inverze nevyskytuje na území biochory -3ZT, je ten, že jsou zdejší hřbety vystaveny silnějšímu větrnému proudění (CULEK 2005, 314).

Roční úhrny dešťových srážek se na území povodí Berounky pohybují mezi 500 a 600 milimetry (NĚMEC – KOPP 2009, 178). Samotné Křivoklátsko patří mezi suché oblasti České republiky. Je to způsobeno srážkovým stínem poměrně blízko ležících Krušných hor. V průměru zde spadne 530 milimetrů, od průměru se odlišuje jen nejvlhčí část v jihozápadním cípu oblasti (ZÍKOVÁ 2005, 13).

3. Struktura středověkého osídlení jižního Křivoklátska

Region Křivoklátska je prostorově ucelené území, jehož sídelní vývoj však nepostupoval ve všech oblastech stejně. Stabilní oblastí je pouze revír křivoklátského hvozdu, který byl od počátku zcela výhradně v držení českých panovníků, tohle území se začíná postupně zmenšovat až s nástupem šlechtické moci (NOVÁK 2013, 469). Tato kapitola bude výhradně zaměřena na sídelně-historický vývoj jižní části bývalého křivoklátského hvozdu.

Období raného středověku v oblasti Hořovic bylo nedávno podrobena zhodnocení D. Stolzem. Ve starohradištním období lze předpokládat využití většiny zemědělsky neúrodnějšího území ve střední a východní části, o čemž svědčí nálezy z Praskolesů, Neumětel či Radouše. Nejpozději ve střední době hradištní byla tato část Hořovické kotliny hustě osídlena, v mladší a pozdní době hradištní dochází k výraznému rozšíření osídlení do okrajových, dosud nevyužívaných částí (STOLZ 2005, 188-190).

Jednou z lokalit v oblasti jižního Křivoklátska, jejíž sídelní vývoj začíná již na přelomu 10. a 11. století, je vrch Velíz. Zde byl knížetem Jaromírem někdy mezi lety 1004 a 1012 založen kostel Svatého Jana Křtitele. Po Jaromírovi a jeho bratru Oldřichovi nastupuje na trůn v roce 1037 kníže Břetislav, který kostel přiděluje benediktýnskému klášteru Stětí svatého Jana Křtitele na Ostrově u Davle, který v této době vyhořel (KOČKA 2009, 590-591).

Nejstaršími nálezy osídlení velízského vrchu je několik kostrových hrobů, které byly na základě nálezů esovitých záušnic datovány do 11. a 12. století. Právě na místě staršího pohřebiště bylo později vystavěno proboštství (REICHERTOVÁ 1985, 180).

Pozice hrobů pod základy budov proboštství může odkazovat na původní kapli Svatého Jana Křtitele. Z nařízení knížete Břetislava II. se od přelomu 11. a 12. století smělo pohřbívat výhradně u kostelů. Jelikož byly středověkou stavbou překryty hroby, je pravděpodobné, že byl překryt i půdorys původní sakrální

stavby. Jelikož však archeologický výzkum, probíhající ve čtyřech etapách pod vedením K. Reichertové v letech 1958, 1959, 1964 a 1967, po této kapli neodhalil žádné stopy, nabízí se i otázka, zda nebyl první kostel postaven ze dřeva a zděné podoby se mu nedostalo až později.

V lesích nedaleko Zbirohu byl v roce 1823 nalezen depot raně středověkých mincí Břetislavova nástupce, knížete Svyatopluka II. (VAŘEKA – HOLATA – ROŽMBERSKÝ – SCHEJBALOVÁ 2011, 323). Tento hromadný nález byl bohužel ztracen, nicméně samotné uložení depotu není přímým indikátorem osídlení a místo uložení depotu pravděpodobně souvisí s blízkou dálkovou komunikací spojující Čechy s Německem (Řezenská nebo Norimberská stezka).

Raně středověké (mladohradištní) osídlení je doloženo ze Žebráku, o čemž svědčí nálezy získané během záchranných archeologických výzkumů v letech 1960-1962 (MALIČKÝ 1970). Tyto mladohradištní nálezy dokládají osídlení v příhodné poloze sevřené Stroupínským potokem (VAŘEKA 1997, 24).

Osídlení 13. století v blízkém Rokycansku zřetelně vychází ze starších sídelních komor a podobná situace se dá očekávat i v případě jižního Křivoklátska. Souvislé osídlení se dá předpokládat v pásu podél dálkové komunikace, nejpozději v této době se rozšiřuje i sídelní struktura na Zbirožsku, zaostává naopak území Hudlické vrchoviny (VAŘEKA – HOLATA – ROŽMBERSKÝ – SCHEJBALOVÁ 2011, 324-326).

Na počátku třináctého století začalo být patrné, že hradská soustava vznikající od vlády Boleslava I. již nemůže stačit k pokrytí panovníkovi moci, a za vlády Václava I. tak dochází k doplnění královských hradů nejstaršími hrady šlechtickými, které však vznikají pouze v rukou nejbohatších rodů. Všechny náleží k hradům bergfritového typu, což jsou relativně malé stavby na ostrožnách v čele s begrfritovou věží a s palácem na nejchráněnějším místě (DURDÍK 1984, 56-57).

K vůbec nejstarším šlechtickým hradům v českých zemích patří Zbiroh. Poprvé byl popsán F. A. Heberem na konci první poloviny 19. století. Ten kladl založení původně šlechtického hradu již na skloněk dvanáctého století. Pokračovateli hraběte Černína, který v roce 1197 pomohl na český trůn Přemyslu

Otakarovi I., byli jeho synové Drslav a Břetislav. A právě Břetislavovi Heber někdy v rozmezí let 1194-1998 založení připisuje. Zdůvodňuje to tím, že další z Břetislavů, snad stejnojmenný potomek, je v pramenech psán jako Břetislav ze Zbirohu (BUKAČOVÁ 2000, 48).

Dnes přijímanou teorii předkládá ve svém díle A. Sedláček o půl století později. Vychází z první písemné zprávy o Zbirohu z roku 1230, kdy jsou v listině plaského kláštera zmíněni bratři Chřen a Sulislav ze Zbirohu, členové rodu Sulislavců (SEDLÁČEK 1995, 239). V majetku rodu Drslaviců, a tedy již zmíněného Břetislava, je Zbiroh uveden až v roce 1238, jeho jmenovec, snad potomek, pobýval na hradě často v rozmezí let 1247 a 1257, 1251 je poprvé zmiňován i jeho syn Děpolt (BĚLOHLÁVEK 1985, 403).

V druhé polovině 13. století se Zbiroh dostává do rukou Přemysla Otakara II., který se zabíráním významných šlechtických hradů snažil oslabit stále vzrůstající moc šlechty. Po jeho smrti v roce 1278 se Zbiroh vrací do rukou Děpolta (BUKAČOVÁ 2000, 48). Děpolt za své vlády začíná budovat nové rodové sídlo, hrad Rýzmbek nedaleko Kdyně na Domažlicku, Zbiroh tak opět získává nové majitele (SEDLÁČEK 1995, 239).

Dalším z hradů, jenž vzniká nad hlubokým údolím řeky Berounky, je hrad Týřov, který střežil západní hranici křivoklátského loveckého revíru. Pravděpodobně byl vybudován z popudu krále Václava I., který kromě Týřova založil na hranicích hvozdu i další hrady Jenčov, Hlavačov, Džbán, Louštýn, Angerbach a Nižbor. Podle V. Kočky však existuje i možnost, že některý z nich založil již jeho otec Přemysl Otakar I., než přikročil ke stavbě Křivoklátu (KOČKA 2009, 11).

Je třeba se v krátkosti věnovat i jménu hradu. Někteří autoři, například A. Sedláček, přichází s úvahou, že se v případě hradů Týřov a Angerbach jedná o stejný hrad, respektive jde o dva z jeho názvů. Jiný Angerbach je zmiňován u Kožlan na západní hranici týřovského panství (SEDLÁČEK 1996, 62).

Této teorii se věnoval T. Durdík, který archeologicky prozkoumal jak Týřov (v letech 1973, 1976-1984), tak i Angerbach u Kožlan (roku 1975). Na základě

výzkumu bylo zjištěno, že Angerbach známý z písemných pramenů lze opravdu ztotožnit s Týřovem, pro Angerbach u Kožlan žádnou písemnou zmínku neznáme. Hrad u Kožlan vznikl okolo poloviny 13. století, plnil pomocnou správní funkci a lze jej chápat jakou součást týřovského panství (DURDÍK 2001, 9-10).

První písemná zmínka o hradu pochází z roku 1249, kdy zde Václav I. zajal svého syna a budoucího krále Přemysla Otakara II. a další vzbouřené šlechtice. Vzhledem k důležitosti této historické události a dalších faktorů, například počtu hostů v zázemí hradu, vyplývá, že stavba Týřova byla v té době již dokončena. Ze stavebního typu T. Durdík dále soudí, že hrad vznikl nedlouho před rokem 1249, nejspíše kolem roku 1230, v prvních letech Václava I. na českém trůně (DURDÍK 2001, 10).

K hradu náleželo i jeho zázemí. Jaký rozsah mělo týřovské panství lze jen spekulovat, lze však předpokládat, že jej tvořilo velké území od jihozápadní části křivoklátského hvozdu s hradem Angerbach u Kožlan až po Velíz na východě (DURDÍK 2001, 11).

Týřov je zmiňován i v souvislosti s rozšířením sakrálního objektu na velízském vrchu. V roce 1250, konkrétně 16. listopadu, na hrad z rozkazu krále Václava I. dorazil pražský děkan Vít, který druhý den na Velízi v přítomnosti mnoha šlechticů opásal mečem velmože Nedvěda. V tomto roce už zde s největší pravděpodobností existovalo proboštství (KOČKA 2009, 591).

Nedlouho po hradech Václava I. vzniká původně šlechtický hrad Žebrák (foto. 1), který však později, především za vlády Václava IV., zastává pozici jednoho z nejdůležitějších královských hradů. Jelikož s přídomek ze Žebráku se píše již Přibyslav, zmiňován v roce 1280, za vznikem hradu pravděpodobně stál Oldřich z rodu Zajíců, připomínaný v letech 1247-1271. Vznik byl vázán na dálkovou komunikaci z Prahy do Norimberku, otázkou však zůstává, zda byl jako první založen hrad, střežící tuto stezku, či tržní osada. Podle A. Sedláčka o tom nelze rozhodnout (SEDLÁČEK 1995, 148), M. Bělohlávek zastává teorii, že osada je starší (BĚLOHLÁVEK 1985, 413). Archeologické výzkumy žádné bližší informace nepřinesly, dosavadní stratifikované nálezy z intravilánu osady a pozdějšího

městečka pocházejí až nejdříve z druhé poloviny 14. století. Vzhledem k tomu, že za pánů z Valdeka dochází k přestavbě sídelní struktury v tomto kraji, nelze vyloučit založení vesnice a posléze městečka z jejich popudu (VAŘEKA 1997, 25).

Na stejné dálkové komunikaci jako Žebrák vznikají Hořovice, prvotně jako vesnice s panským sídlem. Poprvé jsou připomínány ve 30. letech 13. století pod držení bratrů Habarta a Neostupa, který mezi lety 1233-1239 zastával pozici purkrabího na Přimdě. Podle A. Sedláčka lze podle posloupnosti jmen oba bratry považovat za předky rodu Žirotínů (SEDLÁČEK 1995, 182-183).

O něco starší a rozsáhlejší než Žebrák je hrad Valdek, další ze sídel rodu Zajíců v kraji, které mělo kontrolovat brdskou komunikaci z Hořovic do Příbrami. První poměrně neurčitá zpráva o hradě se objevuje roku 1257, v roce 1263 již hrad nepochybně stál, Oldřich s přídomkem z Valdeku je zmiňován v souvislosti se zakládáním kláštera Ostrov. Hrad tedy vznikl nejpozději v padesátých letech 13. století. Po Oldřichově smrti dochází k dělení rozsáhlého panství na panství žebrácké a valdecké (BĚLOHLÁVEK 1985, 375).

Otázce vzniku a stavební podoby hradu bylo věnováno mnoho pozornosti, zmínit lze práce J. Anderleho (ANDERLE 1998) nebo V. Razíma (RAZÍM 2000), v 70. letech zde proběhl i stavebně historický průzkum (MUK – NOVOSADOVÁ 1976). V posledních letech se dendrologicky podařilo datovat jeden z trámů, který byl skácen někdy po roce 1252 (ZÁRUBA 2012, 208). Toto zjištění potvrzuje vznik hradu na počátku druhé poloviny 13. století.

V druhé polovině 13. století vzniká na okraji královské domény, křivoklátského loveckého hvozdu, šlechtický hrad Řebřík. Zaniklý sídelní komplex Řebříku je sice jedním z nejsložitějších, nicméně také jde o jednu z nejlépe zachovaných lokalit (snad díky poloze v křivoklátském loveckém hvozdu), na které lze kromě šlechtického sídla, hradu, zkoumat i přilehlý dvůr, vesnici s okolními plužinami a kostelem, který jako jediný stojí dodnes. (DURDÍK 1977, 231). Sídelnímu komplexu Řebřík byla věnována mimořádná pozornost, intenzivně se archeologickému výzkumu hradu a zázemí věnoval T. Durdík v letech 1972, 1975-1976 (DURDÍK – FROLÍK 1982).

Prvořadým úkolem archeologického výzkumu bylo objasnění vzniku a zániku lokality. Drtivou většinu nalezeného keramického materiálu zastupuje tenkostěnné zboží patnáctého století, především hrnce a džbány. Soubor keramiky ze 14. století je již výrazně menší, je zastoupen pouze několika zlomky. Nejstarší horizont je zastoupen fragmenty hrnců z přesunutě vrstvy původního jádra hradu a náleží do konce 13. století (DURDÍK – FROLÍK 1982, 369-370).

Písemně je Řebřík zmiňován poprvé až v roce 1318, kdy je v souvislosti se škodami ve vesnici Chříč nedaleko Kralovic uváděn jistý Markvart z Řebříku. Již A. Sedláček vznik hradu zasazuje na konec 13. století (SEDLÁČEK 1995, 263), archeologický výzkum T. Durdíka jeho domněnku potvrdil (DURDÍK – FROLÍK 1982, 369).

Bohužel pro 13. století nemáme žádné písemné zmínky o tom, jaké vesnice tvoří zázemí nově vznikajících panství okolo královských i šlechtických sídel. První zprávy pochází až z průběhu 14. století, kdy známe velikosti některých zdejších panství (obr. 2).

V období průběhu 14. století lze sledovat růst počtu samostatných statků, který dosahuje svého vrcholu na konci století, v 15. století již počet stagnuje a v následujícím období dokonce klesá. Na přelomu 14. a 15. století dosahuje svého maxima i počet tvrzí (NOVÁK 2013, 472-475).

Zřetelný nárůst sídel v tomto období souvisí s přibývajícím počtem písemným zpráv. Od poloviny 14. století jsou dostupné seznamy papežských desátků a konfirmační knihy, které umožňují rekonstrukci pozemkové držby na základě patronátních práv k jednotlivým kostelům (VAŘEKA – HOLATA – ROŽMBERSKÝ – SCHEJBALOVÁ 2011, 326).

Po prodeji Zbirohu, který následoval brzy po výstavbě Rýzmběrka, majitele hradu neznáme. Nejbližší písemná zmínka pochází až z roku 1327, kdy se s přídomkem ze Zbirohu píše Oldřich Zajíc, pán z Valdeku, který v této době drží i Žebrák. Zda však Valdečtí získali Zbiroh přímo od Drslaviců, nebo zde v krátké etapě vládne jiný šlechtický rod, nevíme (SEDLÁČEK 1995, 239).

K roku 1336 poprvé známe rozsah zbirožského panství. Jan Lucemburský, pro nějž hrad vykoupil o tři roky dříve moravský markrabě Karel IV., prodává hrad Zbiroh, městečka Zbiroh, Mýto a Radnici, vesnici Těškov a polovinu Medového Újezda do rukou Rožmberků, v jejichž držení hrad zůstává po zbytek století. V roce 1383 bylo panství ještě rozšířeno o vesnici Volduchy (SEDLÁČEK 1995, 239-240). Rožmberské dominium ve své době zabíralo třetinu dnešního Rokycanska a Rožmberkové tohle území kontrolovali díky hradům Zbiroh a Strašice. Možné je, že s vládou Rožmberků souvisí i intenzivní využívání surovinových zdrojů a sídelní postup do vyšších, dosud zalesněných míst (VAŘEKA – HOLATA – ROŽMBERSKÝ – SCHEJBALOVÁ 2011, 326-328).

Týřov je v průběhu 14. století nadále v rukou panovníka, v roce 1360 jeho panství tvoří městečko Kožlany a vesnice Zavidov, Chmelništná, Broumy, Újezdec a Mlečice (SEDLÁČEK 1996, 65-66).

Na velikost valdeckého panství měla významný vliv smrt Viléma Zajíce v roce 1319. Po něm je panství rozděleno mezi jeho šest synů. V roce 1331 k Valdeku patří vesnice Podluhy, Hrachoviště, Olešná, Záluží a dvory Sedlice a Okrouhlík. Majitelé panství ve druhé polovině století nejsou známí (SEDLÁČEK 1995, 177).

Žebrák na počátku tohoto století drží Zajícové, kterým se v roce 1320 daří žebrácké panství rozšířit o vesnice Praskolesy, Sedlec, Tlustici, Kotopeky, Lhotu, Libosněň a Jesenici. V roce 1336 však Zbyněk Zajíc hrad Žebrák se stejnojmenným městečkem a vesnice Hředle, Lhotu, Chodouň, Tlustici, Bíleč, Zábdiší, Bavoryni a část Praskoles a Sedlce vyměňuje s Janem Lucemburským za budyňské panství (SEDLÁČEK 1995, 148).

V posledních letech 14. století začíná stavba Točnicku (foto. 2). Vznik tohoto královského hradu je spjat s již nevyhovující obranyschopností Žebráku. Technikám válečného umění se dostalo vylepšení a nížinná pozice neskýtala pocit bezpečí. Jelikož však Václav IV. rád a často na Žebráku pobýval, obrátil svou pozornost na nedalekou skalnatou ostrožnu (foto. 3), ze které se v případě potřeby, dal bránit i starší hrad (VOREL 1886, 8).

Podle A. Sedláčka hrad prokazatelně stál v roce 1401 (SEDLÁČEK 1995, 152), L. Vorel zasazuje vznik obecně do posledního desetiletí čtrnáctého století (VOREL 1886, 8). Hrad byl obyvatelný již v roce 1398, kdy je zmíněn první pobyt krále Václava IV. na Točníku (DURDÍK 1984, 182). Je možné, že královo rozhodnutí o výstavbě nového sídla urychlil požár, který Žebrák zachvátil v roce 1395 (BĚLOHLÁVEK 1985, 349).

Velikosti svého souseda nikdy nedosáhlo panství Řebřík, skládající se z hradu, vesnice, dvora a farního kostela Svatého Petra a Pavla, k němuž datuje A. Podlaha první zmínku do roku 1348, přijímaným datem je však až rok 1358 (HNÍZDILOVÁ 2006, 125).

S 15. stoletím a především pak s obdobím husitských válek přichází redukce sídel. Nejdříve se projevuje v oblasti západního Rakovnicka poblíž Jesenice, později má vliv v celém Křivoklátsku (NOVÁK 2013, 472). V druhé polovině 15. století také vrcholí snaha šlechty o co největší rozdrobení královského majetku do jejich rukou. Na okrajích královských držav jsou zakládány nové šlechtické majetky, které jsou rozšiřovány na úkor panovníka (NOVÁK 2013, 469).

Informace o velikosti majetku jednotlivých panství jsou i během 15. století torzovité, bohužel chybí jakékoliv zprávy o državách hradů Žebráku, Točníku i Valdeku (obr. 3).

V průběhu 15. století je zaznamenána velká vlna zanikání vesnic. Podle výzkumu, který probíhal na území Rokycanska, však pustnutí nemá návaznost na majetkovou příslušnost. Věrohodněji se jeví vazba na mocenské koalice během husitských a posléze i poděbradských válek. V nich totiž lokální šlechta až na drobné výjimky stála na straně katolických vojsk (VAŘEKA – HOLATA – ROŽMBERSKÝ – SCHEJBALOVÁ 2011, 330).

Zbiroh, kterému se husitské války vyhnuly, posléze často mění majitele, v roce 1450 jej získává Hanuš II. z Kolovrat, držitel libštejnského, krašovského a především žebráckého panství. Zbirožské panství, které je v roce 1477 prodáno Šternberkům, čítá Zbiroh se dvěma městečky a jedenácti vesnicemi

(BĚLOHLÁVEK 1985, 404). Konkrétně se jednalo o městečka Radnici a Mýto, pustý hrad s dvorem ve Strašicích a vesnice Strašice, Strašičky, Dobřív, Hůrky, Medový Újezd, Malý Újezd, Týček, Jablečno, Kařez, Cheznovice a pustý Kuškov (SEDLÁČEK 1995, 242).

Týřovské panství, které také zůstalo mimo pozornost husitů, zažívá v 15. století zlatý věk. K roku 1460 se území rozšířilo o Týřovice, Lučinec, Kouřimec a Hudlice (SEDLÁČEK 1996, 65-66). Na sklonku století jsou ke stávajícím připojeny ještě vesnice Hřebečnický, Skryje, Tytry a Novosedly, dvory v Nezabudicích a Panoším Újezdě, nově je osídlena vesnice Myslice (DURDÍK 2001, 12).

Naopak klášter Velíz pozornosti husitů neunikl a když husité v roce 1425 opustili od neúspěšného obléhání Žebráku s Točníkem, vypálili alespoň zázemí hradů včetně městečka Žebrák i velízského proboštství, které se poté jako pusté stává součástí majetku hradu Točník (KOČKA 2009, 592). Vypálení kláštera je archeologicky doloženo silnou vrstvou popela a ohořelých dubových trámů (REICHERTOVÁ 1985, 179).

Archeologické výzkumy potvrdily i vypálení města Žebráku po neúspěšném obléhání královských hradů. Podle písemných pramenů byly hrady obleženy v letech 1425 a 1430, v Pražské ulici se podařilo objevit dva spáleništní horizonty, které byly podle keramických nálezů datované do první poloviny 15. století (VAŘEKA 1997, 27).

Bohužel neexistuje příliš mnoho zpráv o tom, jak byl po vzniku točnického panství rozdělen majetek Žebráku. K roku 1402 se pouze připomíná, že správa jednotlivých hradů byla opravdu rozdělena. Úplná spokojenost s rozdělením statků nejspíše nepanovala, hned v roce 1405 se od Žebráku odtrhává vesnice Bzová a je připojena k Točníku (SEDLÁČEK 1995, 153). Tím ovšem všechny písemné zmínky o velikosti panství končí. Žebrák ve stínu mladšího hradu ztrácí svůj původní význam a ačkoliv byl po požáru (1395) i po skončení husitství opraven a stále způsobilý k pobytu, postupně se vytrácí z písemných pramenů.

Patnácté století se výrazně podepsalo na nevelkém panství Řebřík. Roku 1495 je hrad obýván Burianem ze Švamberka, ještě ve stejném roce však hrad

přechází pod správu hradu Křivoklát a jelikož pro správní systém nebyl potřebný, brzy zpustl a zanikl (DURDÍK – FROLÍK 1982, 367). Ačkoliv se u vesnice Řebřík předpokládalo, že zanikla v souvislosti s opuštěním hradu, archeologický výzkum ukázal, že zánik okolního sídelního komplexu je velmi pravděpodobný již v průběhu 15. století (HNÍZDILOVÁ 2006, 139).

Až na sklonku 16. století dochází ke zlomu v rozšiřování šlechtického majetku na úkor panovníka. Císař Rudolf II. získává do svého majetku řadu šlechtických statků a konsoliduje tak Křivoklátsko téměř na úroveň, které dosahovalo na konci 13. století (NOVÁK 2013, 469).

Z průběhu 16. století máme největší množství pramenů k rozsahu jednotlivých panství (obr. 4), největší velikosti v oblasti jižního Křivoklátska dosahuje točnické panství, pod nějž spadá chátrající Žebrák i Zábdiší, pro které však nemáme archeologické nálezy ani písemné prameny, které by prokázaly osídlení vesnice i v této době.

Během 16. století zažívá zbirožské panství zlatý věk. Ačkoliv ještě za vlády Šternberků dochází k prodání Radnic a Kařezu, v roce 1526, již za vlády Lobkoviců, panství tvořilo: hrad a městečko Zbiroh, městečko Mýto, vesnice Strašice, Týček, Přisednice, Jablečno, Dlouhý Újezd, Medový Újezd, Dobřív, Hůrky, Volduchy a dvory Švabín, Strašice a Újezdec. V druhé polovině 16. století Lobkovicové získávají i točnické panství, část libštejnského panství a Rovensko (SEDLÁČEK 1995, 242-243).

Lobkovicové však posléze po neúspěšném povstání proti Rudolfu II. o všechny své statky přicházejí a celé panství připadá panovníkovi. Stavební činnost za vlády tohoto panovníka, vypálení švédskými vojsky za třicetileté války a následné opravy zbytky středověkého hradu zcela zničily a přerod jednoho z nejstarších šlechtických hradů na renesanční zámek byl dokončen (BĚLOHLÁVEK 1985, 404-405).

Chátrající hrad Žebrák dostal poslední ránu v roce 1532, kdy za pobytu krále Ferdinanda I. Habsburského vyhořel. V roce 1557, když král prodal točnické panství Lobkovicům, je již Žebrák zcela pustý. Točnické panství v té době činí hrad

Točnick, městečko Žebrák s pustým hradem, městečko Cerhovice, dvory Hředle a Králův dvůr, vesnice Zdice, Chlustina, Hředle, Vranovice, Trubín, Černín, Chodouň, Záluží, Bavoryně, Sedlec, Záhořany, Rajov, Trubská, Kublov, Broumy, Drozdov, Třenice, Nesvačily, Bzová, Březová, Tlustice, Olešná, Újezd, Rpety, Jivina a pusté vesnice Lhota, Běličko, Litohlavy, Zábdiší a Vesec (SEDLÁČEK 1995, 160).

Až v průběhu 16. století se připomíná velikost valdeckého panství, které v předchozím století často střídalo majitele a rozsah statků neznáme. K majetku Valdeku před dalším dělením v roce 1574 patří některé příbramské vesnice, dále Cheznovice, Hrachoviště, Přední a Zadní Vísky, dvůr v Bezdědicích a pusté vesnice Lhotka a Roudničky. Hrad už v této době chátrá a pro nedostačující finance jej v roce 1586 Václav Pešík z Komárova opouští. V roce 1623 je již pustý objekt prodán do hořovického panství (BĚLOHLÁVEK 1985, 375-376).

Stejně jako u Valdeku se velikost panství okolo šlechtického sídla v Hořovicích dozvídáme až během 16. století. Při rozdělení panství po smrti Litvína mezi jeho dcery v roce 1520 jsou zmiňovány vesnice Kytín, Maškovice, Třebosín, Podluhy, Kotopeky, Tihava, Lhota u Mníška, Obora se dvorem a pustá ves Korytany (SEDLÁČEK 1995, 185).

Do té doby prosperující týřovské panství se v roce 1524 dostává do finančních problémů, kvůli kterým se postupně majetek rozprodává. Krize se dotkla i samotného hradu, který začíná chátrat. V roce 1588 je hrad zmiňován jako pustý a se zbytky bývalého panství (vesnice Týřovice, Hudlice, Újezdec, Broumy a dvůr Kouřimec) je připojen ke Křivoklátu (DURDÍK 2001, 13).

4. Historie zaniklé středověké vsi Zábdiší

Písemných zmínek k dějinám Zábdiší se dochovalo naprosté minimum. Poprvé je vesnice zmiňována v roce 1336, kdy 6. června tohoto roku, dochází ke smlouvě mezi Zbyňkem Zajícem ze Žebráku a českým králem Janem Lucemburským. Zbyněk Zajíc od krále získává menší, ale výnosnější panství hradu Budyně, výměnou za to Jan Lucemburský získává hrad Žebrák s příslušenstvím,

do kterého tehdy spadá stejnojmenné městečko a vesnice Hředle, Lhota, Chodouň, Tlustice, Bíleč, Habarště a právě Zábdiší⁵. K příslušenství Žebráku patří i část Praskoles a Sedlce, které Jan Lucemburský získává společně s ostatními vesnicemi (RBM IV, č. 265, s. 106).

Ve druhé písemné zmínce se již vesnice objevuje jako pustá. Dne 23. dubna roku 1557 kupuje držitel zbirožského panství, Jan mladší z Valdštejna, od krále Ferdinanda I. Habsburského hrad Točník s příslušenstvím, kde mezi pustými vesnicemi figuruje i Zábdiší (SEDLÁČEK 1995, 160). V roce 1590 je zmiňována louka "Na Zadybsku" jako součást žebráckého dvora (PROFOUS – SVOBODA 1957, 681; ROUBÍK 1959, 26). Oba zmínění autoři vycházejí z Místopisného slovníku historického Království českého (SEDLÁČEK 1998, 997). Poslední historická zmínka pochází z tereziánského katastru z roku 1713, kde je louka "Na Zabysku" opět připomínána (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1977a, 72).

O historii vesnice v období mezi lety, kdy je uváděna v písemných pramenech (tedy 1336 a 1557) nevíme vůbec nic. Zajímavou etapou však může být období husitských válek. Během nich byly královské hrady Žebrák a Točník v letech 1425 a 1430 dvakrát obleženy a když se je husitům nepodařilo dobýt, vypálili alespoň jejich zázemí. Archeologicky je tato událost doložena z Pražské ulice v městě Žebráku, kde byly nalezeny dvě vrstvy popela datované do první poloviny 15. století (VAŘEKA 1997, 27).

Jelikož husité během svého tažení dospěli až k benediktýnskému proboštví na Velízi, o jehož vypálení rovněž existuje archeologický doklad v podobě silné spálené vrstvy (REICHERTOVÁ 1985, 179), je možné, že husitům padlo za oběť i Zábdiší. Bez provedení archeologického výzkumu ovšem zánik vesnice zůstává pouze u neověřené hypotézy.

⁵ Dnes zaniklé středověké vesnice Bíleč i Habarště byly stejně jako Zábdiší toponomasticky lokalizovány (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1979; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1977b).

5. Rozbor pomístního jména Zábdiší

Toponomastika, nauka o zeměpisných vlastních jménech, a především její část zabývající se pomístními jmény, jsou cenným pramenem pro dějiny osídlení. Pomístní jména vytvořil člověk kvůli tomu, aby se lépe orientoval v krajině a dokázal od sebe odlišit jednotlivé objekty (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ – KNAPPOVÁ – MALENÍNSKÁ – MATÚŠOVÁ 1995, 15-16).

Roztřídění pomístních jmen podle toho, co je ve jménech zachyceno zpracoval V. Šmilauer (ŠMILAUER 1972). V pomístních jménech mohou být zachyceny obecné vztahy a vlastnosti (poloha, vzdálenost, velikost, tvar, barva, stáří), jednotlivé složky naší planety (vyvýšeniny, půda, vodstvo, atmosférické jevy), rostlinstvo, zvířectvo nebo antropogenní činnost, jako jsou lidská díla, duchovní život nebo majetkové a právní poměry (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ – KNAPPOVÁ – MALENÍNSKÁ – MATÚŠOVÁ 1995, 17-20).

Pro archeologii je podstatná především vázanost jmen na objekt, která v některých případech přetrvává i v případě, že objekt zanikne. V pomístních jménech bývají nezřídka uchovány informace o dřívějších hospodářských, sociálních nebo kulturních poměrech (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ – KNAPPOVÁ – MALENÍNSKÁ – MATÚŠOVÁ 1995, 33).

Zaniklá vesnice Zábdiší se odrazila v pozdějších pojmenováních pro louky č. 29 a 45 na katastru obce Bzové, o čemž svědčí jejich jména "Na Zabysku" a "Na Zapysku" v tereziánském katastru z roku 1713. Ve druhém případě bylo *b* nahrazeno písmenem *p* pravděpodobně z důvodu odlišné výslovnosti (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1977a, 72).

V josefském ani stabilním katastru (obr. 5) se podobné pojmenování nenachází, až v soupisu pomístních jmen pro katastry (obr. 6) obcí Drozdov a Bzová se objevují pojmy "Zábisko", respektive "Na Zábisku" (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1977a, 72). A právě díky dochování těchto pomístních jmen bylo možné zaniklou vesnici lokalizovat, o čemž bude řeč v následující kapitole.

Pokud se koncovka *-sko* vyskytuje v názvu pozemku, může vyjadřovat pozemky na místě zaniklé vesnice (jak je tomu i v případě Zábdiší), pozemky ležící blízko hranic katastrů dvou vesnic nebo pozemky patřící jedné obci, které však leží na jiném katastrálním území (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ – KNAPPOVÁ – MALENÍNSKÁ – MATÚŠOVÁ 1995, 65). Ovšem koncovka *-sko* nemusí indikovat pouze zaniklou vesnici, ale může pouze vyjadřovat příslušnost k osobě nebo místu, jak pozoroval F. Cuřín v severovýchodních Čechách (CUŘÍN 1967, 72).

Jméno Zábdiší bylo zřejmě odvozeno od některého zaniklého místního či pomístního názvu s kořenem slova *bdi*, jako tomu je například u dnešních vesnic Bdeněves nebo Bdín (PROFOUS – SVOBODA 1957, 681). Tento kořen slova může být pravděpodobně odvozen od dřívějšího tvaru slovesa *bdít* – *bdieti* (SVOBODA – ŠMILAUER 1960, 589).

Po zániku vesnice se místům, ve kterých ležela, začalo říkat "Zábdišsko" nebo "Na Zábdišsku". V lidové mluvě následně dochází k přeměně ze složitějších skupin *-bd-* a *-sš-* v jednodušší *b* a *s*, jak dokládají názvy "Zábisko" a "Na Zábisku" z tereziánského katastru (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1977a, 75).

6. Lokalizace vesnice a rešerše starších výzkumů

Archeologií byla zaniklá středověká vesnice Zábdiší objevena v roce 1926, kdy zde dochází k nálezům většího souboru keramiky. Bohužel se zpráva o nálezu nedochovala a je nutné vycházet z převzatých informací, v tomto případě z díla O. Dvořáka (DVOŘÁK 2014).

Zpráva informuje o terasovitých úpravách terénu, která sloužila jako obdělávaná pole, o náspe protrženého rybníka a především o dokladech osídlení, jako jsou „sklípky a polozemnice“. Keramické střepy nádob a fragmenty kovových předmětů se zde nacházely během lesních prací ještě před rokem 1926. Státní konzervátor a archeolog J. A. Jíra, kterému byly nálezy doručeny a který měl na starosti jejich prozkoumání, datoval keramiku do širokého rozmezí od počátku 11. století po letopočet 1300. Starší nálezy s hrubějším keramickým těstem měly

černý tuhovaný povrch a byly zdobeny ornamenty, mezi novějšími střepy se našlo několik zlomků potažených glazurou. Zánik obce je spojen s močálovitou krajinou nevhodnou k obživě středověké vesnice, proto obyvatelé Zábdiší opustili a na příhodnějším místě o tři kilometry severovýchodně založili dnešní vesnici Bzovou (DVOŘÁK 2014, 238-239).

V sedmdesátých letech minulého století si pomístního názvu "Zábisko" všimá L. Olivová-Nezbedová, která se po prozkoumání historických pramenů snaží o lokalizaci vesnice (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1977a). Na poznatky jejího toponomastického pozorování navazují v roce 1980 J. Klápště a Z. Smetánka, kteří na jaře a na podzim výsledky archeologicky ověřují v terénu. Na okraji podezřelého areálu zachytili výrazně neklidný zemský reliéf se zaniklým stavebním objektem o obdélníkovitém půdorysu. Povrchový sběr soustředěný na místa vývrátů stromů přinesl vrcholně středověké keramické zlomky a fragmenty cihel (KLÁPŠTĚ – SMETÁNKA 1981, 27).

Na jaře roku 2010 byly relikty vesnice zkoumány v rámci projektu Potenciál archeologického výzkumu krajiny v ČR prostřednictvím dálkového laserového 3-D snímání (GOJDA – JOHN – STARKOVÁ 2011) pomocí leteckého laserového skenování, na jaře (duben) o rok později následoval povrchový průzkum intravilánu i extravilánu obce. Kromě zhruba dvou desítek usedlostí a několika konkávních objektů, které mohly být studnami či cisternami na vodu, se podařilo na severním svahu vesnice zachytit již zmiňované terasovité úpravy a také dva relikty milířů (ČAPEK – JOHN – STOLZ 2013, 146).

7. Nedestruktivní výzkum sídelního areálu ZSV

7.1. Metoda a postup výzkumu

V počáteční fázi výzkumu byl 7. 11. 2016 proveden vizuální výzkum antropogenních reliktních v intravilánu zaniklé středověké vesnice Zábdiší. Vzhledem k účasti L. Čapka, který vesnici navštívil již při verifikaci výsledků leteckého laserového skenování na jaře roku 2011, bylo možné pozorovat změny,

keré se na lokalitě od té doby udály, protože prostor zaniklé vsi je ohrožen činností lesního hospodářství, jak dokládá lesní školka na místě bývalé návsi na lidarovém snímku z roku 2011 (ČAPEK – JOHN – STOLZ 2013, 147), nebo současná výstavba lesní školky rozšiřující se severním směrem nedaleko objektů č. 13, 14, 15, 16 a 17 (obr. 7).

Po přetažení bodu z geodetických bodů⁶ v okolí v souřadnicovém systému JTSK-Křovák a výškopisném systému Bvp pomocí totální stanice bylo následně v prosinci provedeno geodeticko-topografické zaměření jednotlivých objektů v intravilánu obce, které bude popsáno v následující kapitole. Součástí geodeticko-topografického zaměření byla i fotografická dokumentace antropogenních reliktnů a jejich podrobná klasifikace.

7.2. Geodeticko-topografické zaměření

Při geodeticko-topografickém zaměření i při následné vizualizaci antropogenních reliéfních tvarů vycházím z práce R. Nováka, který se danou problematikou blíže zabýval (NOVÁK 2006, 61-65). Ke zpracování lidarových dat, které byly získány od Českého úřadu zeměměřického a katastrálního, bylo využito práce od L. Holaty, který vypracoval manuál pro práci s lidarovými snímky v prostředí geografických informačních systémů (HOLATA 2016).

Kvůli absenci trigonometrického bodu musely být body do prostoru Zábdiší nejdříve přetaženy z blízkého okolí. Vzhledem k tomu, že betonový sloupek značící trigonometrický bod v blízkosti obce Líšné ležel v příkopu a přesnost dat by nebyla zcela spolehlivá, nebyl tento bod využit. Využit se ovšem nedal ani trigonometrický bod na Holém vrchu, z něhož nebylo možné kvůli bujné vegetaci zaměřit jeho orientační bod. Dne 16. 11. 2016 tak byly na louce Okrouhlík, nedaleko stejnojmenné zaniklé středověké vesnice, položeny totální stanice značky Leica, modelu Leica TS06 Plus, dva body, které byly následně dne 21. 11. přetaženy a v Zábdiší vznikly body (pevné body 19 a 41 a orientační bod

⁶ Databáze bodových polí dostupná na v <http://dataz.cuzk.cz/>

18), podle kterých bylo možné totální stanici Leica TCR 407 ustanovit a poté mohlo následovat samotné geodeticko-topografické zaměření.

Zaměřením dolních a horních obvodových hran objektů a jejich vrcholů byla kromě polohopisu provedena dokumentace i výškopisu. V případě větších nerovností bylo množství bodů zahuštěno, aby byl tvar a velikost objektů zachycen co nejděleji. Celkově bylo totální stanicí zaměřeno 784 bodů, které zachycují 26 objektů, prostor návsi (obj. 29) a průběh úvozu. Přírodní situace zastoupené prameništěm a z něj vytékajícími vodotečí dokumentovány nebyly a do plánu lokality (obr. 8) byly doplněny na základě lidarových dat. Objekty č. 14 a 17 byly identifikovány až při verifikaci výsledků nedestruktivního výzkumu 12. 4. 2017 a pro absenci totální stanice byly zaměřeny GPS, modelem Trimble Juno SB. Tím se ustanovil počet objektů vesnice na celkových 29.

Pro zpracování získaných dat v prostředí geografických informačních systémů byl použit software ArcMap 10, do nějž byly nahrány body z totální stanice (posléze i body zaměřené GPS), jejichž spojením a editací byly vytvořeny půdorysy jednotlivých objektů, z nichž byl poté vytvořen kompletní plán zaniklé vesnice. Jelikož však spoje linií nebyly příliš kontinuální a přirozené, bylo pro věrohodnější průběh hran terénních reliktvů využito i grafického programu Adobe Creative Cloud Illustrator 2017.

7.3. Celková charakteristika lokality

Intravilán zaniklé středověké vesnice Zábdiší je umístěn v mírně svažitém terénu v nadmořské výšce mezi 440 a 415 m. n. m (obr. 9). Ve středu vesnice leží od jihozápadu k severovýchodu oválná náves, která v délce měří 95 metrů, zhruba v polovině délky dosahuje svého maxima šířky, která se blíží dvaceti metrům. Náves vesnici rozděluje na dvě poloviny. Jižní polovina vesnice je situována u prameniště na jihozápadním okraji návsi a z něj vytékající bezejmenné vodoteče, která ohraničuje náves z jihu a na severovýchodním okraji návsi ústí do úvozu, jehož hloubka v tomto místě činí 1,7 m. Úvoz ohraničuje severní část návsi a zhruba v polovině její délky se vytrácí.

Nejlépe je čitelná situace podél úvozu v severovýchodní části vesnice, kde lze pozorovat několik reliéfních tvarů domů štítově orientovaných k návsi. Nejčastěji jde o konvexní objekty obdélného tvaru, respektive půdorysu nepravidelného obdélníku. V několika případech (objekty 1, 10, 12, 15) byla pozorována i jejich konkávní část. Severní polovině vesnice přísluší 16 objektů z celkového počtu 29. V prostoru návsi byly zachyceny dva objekty, hůře identifikovatelný objekt trojúhelníkovitého tvaru č. 5 a relikv č. 29.

Na jižní polovině bylo zachyceno zbylých 11 objektů. Tato strana vesnice byla na rozdíl od předešlé poloviny výrazně poškozena činností lesního hospodářství, proto je zřejmý pokles počtu objektů. Část pozorovaných objektů byla evidována jen díky geobotanickému indikátoru v podobě rostoucího barvínku, kopřiv nebo kapradin. Nejlépe dochovanými relikty na této straně vesnice byla dvojice konkávních objektů č. 18 a 19 na samém východním okraji intravilánu.

7.4. Popis reliéfních tvarů

Popis jednotlivých objektů vychází z jednotného deskriptivního systému, který vypracoval P. Vařeka pro výzkum zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku (VAŘEKA 2006, 58). V tomto deskriptivním systému se sleduje:

1. vazba na reliéf (plochý nebo svažité terén, hrana terasy, ...)
2. půdorys (tvar horní i dolní hrany nebo tvar stěn)
3. rozměry (délka, šířka, výška či hloubka)
4. složení objektu (zemina tvořící objekt a další složky jako kameny či zdivo)
5. geobotanická indikace
6. současný stav
7. nálezy

V případě této práce však došlo k drobným úpravám tohoto systému. Jelikož se Zábdiší nachází v chráněné krajinné oblasti, je provedení i mikrovrypu,

kterým by se podařilo získat vzorek zeminy, problematické a složení objektu je tak popisováno především z hlediska destrukce kamenů viditelné na povrchu. V kategorii současný stav je shrnuto, jak dobře je objekt v terénu čitelný. Artefakty jsou popsány v kapitolách *Povrchový sběr* i v *Analýze jednotlivých objektů*, a jelikož nálezy většinou nepocházejí přímo z objektů, ale z jejich okolí, byla tato kategorie vynechána.

Objekt č. 1

1. Mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1 m.
2. Konkávní objekt obdélníkovitého půdorysu.
3. Obvodová hrana objektu má rozměry 11,8 x 10,2 m, horní hrana má rozměry 7,2 x 3,6 m. Dno má rozměry 4,2 x 1,3 m. Maximální hloubka dna je 0,53 m.
4. Po hranách objektu, především podél zahloubené části, vystupují kameny.
6. Dobře patrný objekt, jeho severní část je skryta v hustém jehličnatém lese.

Objekt č. 2

1. Velmi mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,2 m.
2. Konvexní objekt elipsovitého půdorysu se středovou kruhovou konkávní částí s kruhovým dnem.
3. Obvodová hrana objektu měří 5,5 x 4,5 m, horní hrana má rozměry 3 x 2,2 m, průměr dna se pohybuje okolo 1 m. Maximální hloubka dna je 0,69 m.
4. Kameny vystupují po celém obvodu, nejvíce se jich nachází u horní hrany.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 3

1. Velmi mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,5 m.
2. Konvexní objekt lehce zploštělého kruhového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 10,5 x 10 m, horní hrana má rozměry 7 x 4,2 m.
4. Po obvodových hranách vystupují kameny, v blízkosti objektu se nachází i několik fragmentů cihel.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 4

1. Velmi mírně svažité terén k severu, převýšení mezi severní a jižní stranou činí 0,6 m.
2. Konvexní objekt nepravidelného obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 13,8 x 10x5 m, horní hrana má rozměry 9,6 x 5x6 m.
4. Po hranách se v malém měřítku vyskytují kameny.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 5

1. Velmi mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,3m.
2. Konvexní objekt trojúhelníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 15,4 x 4,8 m, horní hrana má rozměry 13,5 x 3,2 m.
4. Po hranách nevystupují žádné kameny.
6. Patrný objekt díky dvěma stromům na západní a jednomu stromu v jižním cípu objektu.

Objekt č. 6

1. Velmi mírně svažité terén k severu, převýšení mezi severní a jižní stranou činí 0,2 m.
2. Konkávní objekt kruhového půdorysu.
3. Horní hrana objektu měří v průměru 5m, průměr dna má 3,5 m. Maximální hloubka dna je 0,3 m.
4. Uprostřed z podmáčeného dna vystupuje několik kamenů.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 7

1. Mírně svažité terén k severu, převýšení mezi severní a jižní stranou činí 1,13 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana měří 19,5 x 8 m, horní hrana má rozměry 15 x 3,5 m.
4. Po hranách objektu vystupuje jen několik málo kamenů.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 8

1. Velmi mírně svažité terén k severu, převýšení mezi severní a jižní stranou činí 0,15 m.
2. Konvexní objekt lehce zploštělého kruhového půdorysu
3. Dolní hrana má průměr 7,3 m, v zploštělé části jen 7 m, průměr horní hrany je 3,5 m.
4. Po obou hranách objektu vystupují kameny.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 9

1. Velmi mírně svažité terén k severu, převýšení mezi severní a jižní stranou 0,14 m.
2. Konkávní objekt nepravidelného půdorysu.

3. Horní hrana objektu měří 4,8 x 4 m, dno má rozměry 4 x 2,5 m. Maximální hloubka je 0,32 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
5. Objekt byl po obvodu porostlý travinami.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 10

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi severní a jižní stranou činí 0,55 m, převýšení mezi západní a východní stranou pak 1,2 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu se čtvercovou konkávní částí a obdélníkovým dnem.
3. Obvodová hrana objektu měří 9,7 x 7,6 m, horní hrana má rozměry 5,15 x 4,7 m. Dno měří 3 x 2 m, jeho maximální hloubka je 0,35 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
6. Zahloubená část je dobře patrná, obvod objektu již méně.

Objekt č. 11

1. Velmi mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,4 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 12,9 x 7 m, horní hrana má rozměry 9,3 x 2,8 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 12

1. Mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,96 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu s centrální konkávní částí obdélníkového tvaru.

3. Obvodová hrana měří 11,1 x 6,7 m, horní hrana má rozměry 8,15 x 4,5 m. Dno měří 3 x 1,1 m, maximální hloubka je 0,68 m.
4. Po hranách i na dně objektu se vyskytují kameny.
6. Zahloubená část dobře patrná, obvod objektu již méně.

Objekt č. 13

1. Mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,9 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 11,2 x 8,75 m, horní hrana má rozměry 8 x 6 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 14

1. Mírně svažité terén k východu
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 4,4 x 3,8 m, horní hrana má rozměry 2,5 x 2 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 15

1. Mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1,43 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu s konkávní obdélníkovou částí a kruhovým dnem.
3. Obvodová hrana objektu měří 26 x 11,8 m, dolní hrana jizby má rozměry 16 x 11,8 m, horní hrana jizby pak 8,5 x 4,7 m. Pec měří 2,5 x 2,3, síň má rozměry 1,3 x 3,5 m. Obvodová hrana komory měří 10,5 x 8,7 m, horní hrana komory měří 3,9 x 2,6 m, dno komory leží v hloubce 1,25 m.
4. Po hranách, především v severní části domu, vystupuje množství kamenů.

5. Objekt porostlý barvínkem menším.
6. Nejlépe patrný objekt.

Objekt č. 16

1. Mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1,26 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 19 x 12,5 m, horní hrana má rozměry 10,15 x 8 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 17

1. Mírně svažité terén k východu.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 6 x 3,8 m, horní hrana má rozměry 4,2 x 2,4 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 18

1. Velmi mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,35 m.
2. Konkávní objekt kruhového půdorysu s elipsovitém dnem.
3. Horní hrana objektu měří v průměru 7,7 m, delší strana elipsovitého dna měří 3,2 m, kratší 2,2 m. Maximální hloubka dna je 0,84 m.
4. Ze dna objektu vystupují kameny.
5. Hrany i dno objektu jsou porostlé kapradinami.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 19

1. Velmi mírně svažité terén se k severu, převýšení mezi severní a jižní stranou činí 0,56 m.
2. Konkávní objekt elipsovitého půdorysu s elipsovým dnem.
3. Horní hrana objektu měří 8,25 m v delší straně elipsy, v kratší pak 5,5 m. Delší strana elipsovitého dna měří 4,35 m, kratší 1,8 m. Maximální hloubka dna je 0,94 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
5. Dno objektu je porostlé kapradinami.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 20

1. Velmi mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,5 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,65 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 12,85 x 6,5 m, horní hrana má rozměry 9,45 x 3,4 m.
4. Především na severní straně objektu vystupují z obou hran kameny, na zbylých hranách je kamenů podstatně méně.
5. Objekt je porostlý barvínkem menším a kapradinami.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 21

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1,1 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,35 m.
2. Konvexní objekt nepravidelného trojúhelníkového půdorysu
3. Dolní hrana objektu měří 13,85 x 11 m, horní hrana má rozměry 5 x 4,5 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.

5. Objekt je porostlý barvínkem menším a kapradinami, na jihu rostoucí travina ukazuje na možnou komoru.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 22

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,3 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,87 m.
2. Konkávní objekt kruhového půdorysu s kruhovým dnem
3. Horní hrana objektu měří 6,75 m, dno má průměr 2,7 m. Maximální hloubka dna je 0,85 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
5. Hrany i dno objektu jsou porostlé kapradinami.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 23

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 0,4 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,84.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu s jihovýchodním zploštělým rohem.
3. Dolní hrana objektu měří 8,75 x 7,85 m, horní hrana má rozměry 4,7 x 3,5 m.
4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
5. Objekt je porostlý barvínkem menším.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 24

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1,3 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,4 m.
2. Konvexní objekt nepravidelného trojúhelníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 19 x 17,5 m, horní hrana má rozměry 13 x 12 m.

4. Po hranách objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
5. Objekt je porostlý barvínkem menším.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 25

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1,24 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,7 m.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 14,8 x 8,5 m, horní hrana má rozměry 10 x 5 m.
4. Po hranách, především na té východní, objektu se objevuje jen několik málo kamenů.
6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 26

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 0,5 m.
2. Konkávní objekt kruhového půdorysu s kruhovým dnem.
3. Horní hrana objektu měří v průměru 6,25 m, dno má průměr 2,5 m. Maximální hloubka dna je 0,8 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 27

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 1,4.
2. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu.
3. Dolní hrana objektu měří 14,6 x 13,6 m, horní hrana má kruhový půdorys s průměrem 10 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
5. Objekt je porostlý barvínkem menším.

6. Hůře patrný objekt.

Objekt č. 28

1. Mírně svažité terén k severovýchodu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 1,67 m, převýšení mezi severní a jižní stranou pak 1,3 m.
2. Konvexní objekt nepravidelného obdélníkového půdorysu se zkoseným severovýchodním rohem s konkávní půlkruhovou částí a elipsovitém dnem.
3. Obvodová hrana objektu měří 17,1 x 12,7 m, horní hrana má rozměry 10 x 7,75 m. Dno měří 2,24 x 1,2 m, maximální hloubka objektu je 1,4 m.
4. Po hranách objektu vystupují kameny.
5. Objekt je porostlý barvínkem menším a kopřivami.
6. Dobře patrný objekt.

Objekt č. 29

1. Mírně svažité terén k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činí 3 m.
2. Konkávní objekt obdélníkového půdorysu s elipsovitém dnem.
3. Horní hrana objektu má rozměry 26,4 x 13 m. Delší strana elipsovitého dna měří 18,1 m, ta kratší pak 7,4 m. Maximální hloubka dna je 2,1 m.
4. Z hran objektu nevystupují žádné kameny.
6. Dobře patrný objekt.

7.5. Geobotanická indikace

Zvláštní pozornost byla věnována geobotanické indikaci. Nejznámějším geobotanickým indikátorem je barvíněk menší nebo také brčál menší (*Vinca minor*). Tato rostlina si libuje na místech, která jsou bohatá na živiny. Takovými místy obvykle zaniklé středověké vesnice jsou a již průkopník výzkumů zaniklých osad profesor Ervín Černý si všímá barvínku jako možného indikátoru zaniklého osídlení (ČERNÝ 1973, 66).

Výskytu barvíčku si všímali také Jana Nová s Petrem Karlíkem na zaniklé vesnici Javor na Plzeňsku. Podle nich je barvínek nejen dobrým indikátorem zaniklého osídlení, ale jeho výskyt je z období středověku kontinuální, pro své léčivé účinky byl pěstován na zahradách v intravilánu (NOVÁ – KARLÍK 2010, 113).

V prostorech zaniklé středověké vesnice Zábdiší se barvínek vyskytl například na nejlépe dochovaném reliktu, objektu č. 15. Větší význam však měl barvínek na jižní straně vesnice, která byla poškozena lesním hospodářstvím a některé objekty nebyly od okolního prostoru identifikovatelné. Například objekt č. 27 byl rozeznán pouze na základě výskytu barvíčku.

Dalším geobotanickým indikátorem byl růst některých specifických travin pouze v místech podmáčené půdy. Tento druh vegetace se objevil u konkávních objektů, jako například u objektu č. 9. V případě konvexního objektu č. 21 se tato travina objevila na jižní straně v blízkosti spodní hrany. Je možné, že v této části bývala zahloubená komora, po které však činností lesních dělníků nezůstaly kromě geobotanické indikace žádné viditelné stopy.

V případech konkávních objektů č. 18, 19 a 22 v jihovýchodní části intravilánu na hranách i na dně rostly kapradiny. I tyto rostliny mají rády vlhčí prostředí, proto jejich výskyt na dně snad bývalých studen nepřekvapí. V některých případech, jako u objektů č. 20 a 21, kapradiny rostly i v nezahlobených objektech.

Lidskou činnost můžou indikovat i kopřivy (*Urtica*), které se však v případě Zábdiší objevily v jediném případě, u objektu č. 28 na jihozápadním okraji vesnice.

7.6. Povrchový sběr

Při verifikaci výsledků archeologického nedestruktivního průzkumu 12. 4. 2017 byl u vývrátů stromů a na podobných místech porušeného zemského povrchu proveden povrchový sběr, při němž byl u objektů č. 4, 8, 16 a 26 a nad hranou úvozové cesty opět nedaleko objektu č. 16 získán menší soubor keramických fragmentů.

Celkem bylo nalezeno 35 střepů, které byly rozřazeny do čtyř kategorií. V drtivé většině případů jde o tenkostěnnou keramikou, která pochází z 15. století. Jedinou výjimkou jsou dva střepy skupiny ZB 4004 nalezené u objektu č. 4, které měly světlý vnější povrch a středně tvrdý výpal a mohly by být zařazeny do přelomu 14. a 15. století. I další skupina ZB 4003 byla zastoupena pouze dvěma střepy. Pocházejí z objektu č. 16 a jde o dva tvrdě vypálené silnostěnné fragmenty s příměsí písku do velikosti 2 mm. Tři střepy byly zařazeny do skupiny ZB 4002, tvrdě vypálená redukční keramika měla hladký až leštěný povrch.

Nejpočetnější skupinou ZB 4001 o 28 fragmentech je rezná redukční tvrdě vypálená keramika s příměsí písku do 1 mm. Zdobení je zastoupeno v jednom případě rytou výzdobou a ve dvou případech vývalkovou šroubovicí na podhrdlí okrajů. Vzhledem k tomu, že jde většinou o atypickou keramiku, byly okraje nejhodnotnějšími nálezy (obr. 10). U hrnců se objevil okraj přehnutý (obr. 10a), vně vyhnutý zaoblený (obr. 10e) a vně vyhnutý šikmo seříznutý mírně přehnutý (obr. 10f). Mísám patřily dva ovalené okraje s vnitřním prožlabením (obr. 10b, 10c), posledním okrajem byl fragment pokličky (obr. 10d).

7.7. Analýza jednotlivých objektů

Nejzápadněji položeným objektem v intravilánu je objekt č. 1 (foto. 4), který leží v terénu, který se mírně svažuje směrem k východu. Převýšení mezi získanými body na západní a východní straně obvodové hrany činí 1 m. Jedná se o konvexní objekt obdélníkového půdorysu se zahloubenou částí elipsovitého tvaru v severozápadním rohu. Dno má půdorys obdélníku se zkoseným severovýchodním rohem o rozměrech 4,2 x 1,3 m. Nejhlouběji je dno zapuštěné v západní části, kde jeho hloubka dosahuje 0,53 m. Nejmenší hloubka byla naměřena na severní hraně dna, která je zapuštěna v hloubce 0,2 m. Konkávní část byla lehce identifikovatelná díky z hran vystupujícím kamenům, kameny se objevily i na samotné obvodové hraně, nicméně v mnohem menším množství. Severní hrana objektu byla umístěna v hustém jehličnatém lese, což stěžovalo

geodeticko-topografické zaměření. I přes umístění na samotné západní hranici intravilánu se pravděpodobně jednalo obytný dům, zřejmě jednoduchý.

Další dva objekty leží ve velmi mírně svažitém terénu, který se svažuje k východu. U objektu č. 2 (foto. 5) činí převýšení mezi západní a východní stranou obvodové hrany 0,2 m. Relikt je zástupcem objektů s elipsovitou konvexní částí a centrální elipsovitou konkávní vkleslinou s kruhovým dnem. Dno dosahuje maximální hloubky na severní straně, kde leží v hloubce 0,69 m, na východní straně dno leželo v hloubce 0,15 m. Z horní hrany na jeho západní straně vyrůstal strom. Objekt patřil k lépe čitelným reliktním zaniklé vesnice díky velkému množství kamenů, které vystupovaly z dolní a především horní hrany, převýšení mezi obvodovou a horní hranou bylo nejpatrnější v severní části, kde dosahovalo 30 cm. Velikost i tvar v půdorysu značí, že se jednalo o studnu, vzhledem k velké kamenné destrukci je pravděpodobné, že studna byla kamenná.

U objektu č.3 (foto. 6) činí převýšení mezi západní a východní stranou dolní hrany 0,5 m. Kruhový půdorys s patrným výstupkem v jihovýchodním rohu je lehce zploštělý, v průměru reliktní měřil 10,5 m. Jelikož z objektu vyrůstalo několik stromů a jeden právě v místech výstupku, je zřejmé, že dnešní podoba je růstem stromů výrazně ovlivněna. Objekt byl dobře patrný, nejvyššího převýšení dosahovala severní část, kde rozdíl mezi dolní a horní hranou činil 80 cm. Co se týče interpretace, má objekt patrně prostorový vztah k objektu č. 4. Přesněji řečeno se jedná u objektu č. 3 o komoru, zatímco objekt č. 4 měl obytnou funkci. Komora byla bezpochyby zděná, o čemž svědčí velké množství kamenů, které z hran objektu vystupovaly. Interpretaci potvrzuje i několik fragmentů cihel, které se zde nacházely (foto. 7).

Ve velmi mírném svahu svažujícím se tentokrát k severu byl umístěn další konvexní objekt, reliktní č. 4 (foto. 8) s půdorysem nepravidelného obdélníku. Převýšení terénu mezi severní a jižní stranou činilo 0,6 m. Na rozdíl od svého souseda z jeho hran nevystupovalo příliš mnoho kamenů, ale v terénu byl objekt dobře čitelný, převýšení mezi dolní a horní hranou na severní a východní straně dosahovalo téměř půl metru. Jde o druhou obytnou stavbu vesnice Zábdiší. Z

porušeného povrchu na západní straně objektu (foto. 9) bylo získáno 7 keramických střepů (foto. 10), za zmínku stojí okraj, dno a fragment ucha.

Konvexní objekt č. 5 (foto. 11) je posazen ve velmi mírně svažitém terénu k východu na západní straně návsi, jižní hrana objektu končí nad svahem k bezejmenné vodoteči vytékající z blízkého prameniště, severní roh míří k v terénu již neidentifikovatelnému úvozu. Převýšení mezi západní a východní stranou objektu činilo 0,3 m. Z hran nevystupují žádné kameny a na západní straně lze trojúhelníkový půdorys spatřit díky linii procházející mezi stromy, které z objektu vyrůstají. Maximální převýšení mezi dolní a horní hranou činilo 20 cm. Ačkoliv lokalizace na návsi může naznačovat větší význam objektu, vzhledem k míře, v jaké se zachoval, je interpretace pouze na základě nedestruktivního archeologického výzkumu téměř nemožná.

Objekty č. 6, 7, 8 a 9 ležely v terénu svažujícím se k severu. Zatímco objekty 6, 8 a 9 byly položeny ve velmi mírném svahu, kde převýšení dosahovalo maximální hodnoty 20 cm (u objektu č. 6, u objektů 8 a 9 bylo převýšení pouze 15 respektive 14 cm), relikt č. 7 ležel v mírném svahu, kde převýšení dosahovalo 1,13 m. Konkávní objekt č. 6 (foto. 12) má kruhový půdorys o průměru 5 m, kruhové dno o průměru 3 m bylo v severovýchodním rohu porušeno vyrůstajícím stromem. Maximální hloubka byla změřena v jižní části, kde dosahovala 30 cm, v severní části to i kvůli zmíněnému stromu bylo pouhých 5 cm. Zahloubená část byla patrná díky podmáčené půdě, která však na rozdíl od objektu č. 9 nebyla porostlá travinami vystupujícími jako geobotanický indikátor. Ze dna objektu vyčnívalo pouze několik málo kamenů. Co se týče interpretace, jedná se pravděpodobně o studnu či cisternu na vodu.

Na hraně úvozu, který je však v těchto místech identifikovatelný již pouze za pomoci leteckého laserového skenování, leží jižní hrana konvexního objektu obdélníkového půdorysu č. 7 (foto. 13). Tvar nepravidelného obdélníku se zkosenou severozápadní hranou má i jeho horní hrana, která je v jihozápadním rohu porušena vyrůstajícím stromem. Kontrast mezi horní a dolní hranou nebyl v některých místech příliš velký, na západní straně bylo převýšení jen několik

centimetrů. Nejvyššího převýšení o hodnotách 0,8 a 0,68 m dosahovala severní a východní strana. Vzhledem k absenci kamenů, kterých se na hranách objektu vyskytlo pouze pár, byl objekt hůře čitelný. Velikost objektu a jeho umístění na hraně úvozu naznačuje, že se jedná o obytnou stavbu domu štítově orientovanou k návsi.

Konvexní objekt č. 8 (foto. 14) má lehce zploštělý kruhový půdorys, jehož průměr je 7,3 m, na zploštělé straně, která je porušena vyrůstajícím stromem, je průměr o něco nižší, pouze 7 m. Objekt je díky převýšení až 0,5 m na východní straně dobře patrný a z hran vystupující kameny podporují dobrou identifikaci. Velikost objektu vylučuje obytnou funkci, zřejmě se jednalo o zděnou komoru či špýchar. Nedaleko jižní hrany objektu byly v podmáčeném a rozrytém terénu v rámci povrchového sběru nalezeny dva střepy (foto. 15).

Konkávní objekt č. 9 (foto. 16) má velmi nepravidelný půdorys. Horní hrana zhruba o rozměrech 4,8 x 4 m je na jižní straně porušena vyrůstajícím stromem. Dno objektu o rozměrech 4 x 2,5 m mělo maximální hloubku 0,32 m právě u kořenů stromu na jižní straně, nejmenší hloubky 18 cm dosahovalo dno na východní straně. Objekt byl identifikován díky podmáčené půdě a charakteristické travině, která rostla pouze v jeho blízkosti a značně se lišila od okolní vegetace. V objektu se drží poměrně značné množství vody, které by naznačovalo stejnou funkci jako u konkávních objektů a kruhovým půdorysem. Podobně jako u objektů č. 2 a 6 se tedy jednalo o studnu.

Ve velmi mírně k severovýchodu svažujícím se terénu leží konvexní objekt obdélníkového půdorysu č. 10 (foto. 17) s centrální zahloubenou částí (foto. 18). Převýšení mezi severní a jižní stranou činilo 0,55 m, převýšení mezi západní a východní stranou pak 1,2 m. Obdélníkový půdorys měl rozměry 9,7 a 7,6 m, horní hrana objektu přechází do téměř čtvercového tvaru o průměru 5,15 m, ve zploštělé části byl průměr nižší, pouze 4,7 m. Obdélníkové dno měřilo 3 x 2 m a maximální hloubka byla 35 cm. Tato hloubka byla naměřena v severní části dna, nejméně zahloubená východní část ležela v hloubce pouhých 7 cm. Na hranách dobře patrné konkávní části bylo identifikováno několik kamenů, obvodová

hrana objektu však byla patrná mnohem hůře. Nejlépe čitelná byla situace na východní straně, kde převýšení mezi obvodovou a horní hranou dosahovalo 30 cm, v jižní a západní části se však objekt vytrácel. Ostatní objekty v této oblasti se jižní stranou dotýkají hrany úvozu, o tohoto objektu tomu tak není, ovšem terénní situace nebyla na této straně příliš čitelná. I přes štítovou orientaci se nejedná o obytnou stavbu, ale spíše o komoru.

Objekt č. 11 (foto. 19) leží ve velmi mírném svahu svažujícím se k východu, převýšení mezi západní a východní stranou činilo 0,4 m. Relikt konvexního charakteru má obdélníkový půdorys s rozměry 12,9 x 7 m. Horní hrana objektu o rozměrech 9,3 x 2,8 m převyšovala okolní terén nejvíce o 40 cm, a to na východní straně. Na západní a severní straně se hrany vytrácely. Po hranách nevystupovaly ani kameny, které by identifikaci zjednodušily. Vzhledem k orientaci objektu, který štítovou stranou přiléhá až k hraně probíhajícího úvozu, a velikosti vůči jiným relikům se pravděpodobně jedná o další obytnou stavbu, tuto hypotézu potvrzují i přiléhající objekty č. 10 a 12 se zřejmou hospodářskou funkcí.

Zbývajících šest objektů na severní straně je umístěno v mírném východním svahu. Relikt obdélníkového půdorysu č. 12 těsně přiléhá k objektu č. 11, převýšení mezi západní a východní stranou měří 0,96 m. Na rozdíl od svého souseda však tento objekt nepřiléhá tak těsně k hraně úvozu, hlavní odlišností je pak zahloubená středová část obdélníkovitého tvaru (foto. 20). Obvodová hrana o rozměrech 11,1 x 6,7 m není příliš patrná, nejlépe čitelná byla situace na východní straně, kde byla horní hrana vyvýšená o 45 cm. Po hranách i na dně obdélníkového dna o rozměrech 3 x 1,1 m bylo zjištěno velké množství kamenů. Hloubka dna se na jednotlivých stranách příliš nelišila, maximálně dosahovala 68 cm. Objekt je štítově orientovaný k návsi, obytná funkce se nezdá moc pravděpodobná díky množství kamenů a několika fragmentům cihel, které by podobně jako v případě objektu č. 3 ukazovaly na to, že se jedná o sklep či částečně zděnou komoru, která se nachází v těsné blízkosti domu.

Konvexní objekt č. 13 (foto. 21) má obdélníkový půdorys o rozměrech 11,2 x 7,8 m, horní hrana spíše elipsovitého charakteru byla na jižní straně zploštělá, její rozměry byly v nejširší části 8, v nejužší pak 6 m. Převýšení oproti okolnímu terénu bylo největší na východní straně, kde dosahovalo 0,5 m. Severozápadní část se opět vytrácela, po hranách bylo identifikováno pouze několik málo kamenů. Velikostí se objekt podobá domu č. 11, o obytné funkci svědčí i v zadním traktu nalézající se objekt č. 14.

Tento konvexní objekt obdélníkového půdorysu se zkoseným severozápadním rohem byl nalezen až při verifikaci výsledků nedestruktivního výzkumu a neexistuje tak pro něj množství bodů z totální stanice, které by umožnily určení výškopisu objektu. Velikost byla změřena za pomoci pásma, dolní hrana měla rozměry 4,4 x 3,8 m, horní hrana pak 2,5 x 2 m. Objekt se nacházel v zadním traktu domu č. 13 a velikostí i půdorysem odkazuje na hospodářskou funkci, šlo nejspíše o komoru či špýchar.

Objekt č. 15 je nejpozoruhodnějším reliktem zaniklé středověké vesnice Zábdiší. Zatímco vedlejší objekt č. 16 je v terénu špatně čitelný, objekt č. 15 je bezpochyby nejzachovanějším reliktem zachycující obytnou stavbu. Objekt je typickým příkladem středověkého vesnického domu, který je charakteristický svou trojdílnou dispozicí. Jizbu (foto. 22) představuje konvexní část obdélníkového půdorysu o obvodové hraně 16 x 11,8 m. Horní hrana o rozměrech 8,5 x 4,7 m je oproti okolnímu terénu převýšená na východní straně o 0,89 m. Jizba je orientovaná v jižních prostorách domu, štít domu hledí přímo na místo, kde se sbíhají bezejmenná vodoteč a úvoz původní komunikace. V severozápadním rohu jizby pak byla patrná vyvýšená část o rozměrech 2,5 x 2,3 m, která by svým umístěním odpovídala možnému otopnému zařízení – destrukci pece (foto. 23). Komoru (foto. 24) v severní části domu o obvodové hraně 10,5 x 8,7 m charakterizovala výrazná kamenná destrukce (foto. 25) se středovou konkávní částí. Zatímco horní hrana o rozměrech 3,9 x 2,6 měla obdélníkový tvar, dno bylo kruhové o průměru 1,25 m. Maximální hloubka dna 60 cm byla naměřena v západní části komory, na okolních stranách se hloubka pohybovala

okolo 30 cm. Mezi jizbou a komorou je patrná úzká sníženina patřící zřejmě vstupní síni. Původně mohla být síň o něco širší, její dnešní velikost (1,3 v nejužší, 3,3 m v nejširší části, kde se pravděpodobně nacházel vstup do objektu) je dána rozvalením kamenné konstrukce komorové části. V severozápadní části jizby a síně byl v době geodeticko-topografického zaměřování hustý jehličnatý porost, který výzkum stěžoval. K dobrému rozpoznání domu přispívá i geobotanický indikátor v podobě barvíčku menšího.

Předposledním reliktem severní části vesnice je konvexní objekt č. 16 (foto. 26), který má obdélníkový půdorys o rozměrech 19 x 12,5 m. V severozápadní části objektu se díky růstu několika jehličnanů horní hrana, měřící 10,15 x 8 m, vytrácí a obloukem přechází do severovýchodního rohu. Po hranách objektu vystupuje pouze několik kamenů, kontrast mezi objektem a okolním terénem není i přes maximální převýšení 70 cm mezi obvodovou a horní hranou na jižní straně příliš patrný. Ačkoliv u vedlejšího objektu č. 15 byl růst barvíčku menšího zřejmý, zde jakákoliv geobotanická indikace chybí. Vzhledem k velikosti lze objekt interpretovat jako další obytnou stavbu. V jihovýchodním rohu objektu byl v rámci povrchového sběru nalezen vůbec největší soubor keramiky (foto. 27), jednalo se o 22 střepů, mezi ně patřily i tři okraje. Na hraně úvozové cesty pod objekty č. 15 a 16 byly z vývratu stromu získány dva střepy (foto. 28).

Konvexní objekt č. 17 (foto. 29) byl stejně jako relikť č. 14 identifikován až při verifikaci výsledků výzkumu a chybí tak přesnější informace týkající se výškopisu. Dolní hrana měří 6 x 3,8 m, dolní hrana má rozměry 4,2 x 2,4 m. Objekt byl výrazně menší než předchozí domy a pravděpodobněji se tak zdá hospodářská funkce. Je otázkou, ke které usedlosti pak tento relikť patřil, jelikož od domu č. 16 je vzdálen přes 11 metrů. Jelikož se v okolí už nenachází žádné další objekty, je možné, že zdejší situace byla zničena lesním hospodářstvím.

Na protější straně úvozu se ve velmi mírném terénu, který se svažuje na východ, nachází konkávní objekt č. 18 (foto. 30). Převýšení mezi západní a východní stranou objektu činí 0,35 m. Kruhový půdorys měří v průměru 7,7 m, tvar dna je zploštěn do elipsy o rozměrech 3,2 a 2,2 m. Maximální hloubka

dosahovala na západní straně 84 cm, na severní straně bylo dno naopak zapuštěno v hloubce pouze 22 cm. Ze dna vystupovalo množství kamenů, dno i hrany objektu byly porostlé kapradinami.

Nedaleko ležící konkávní objekt č. 19 (foto. 31) ležel ve velmi mírném svahu k severu, jehož převýšení mezi severní a jižní činilo 0,56 m. Půdorys byl zploštěn do elipsy, delší průměr měřil 8,25 m, kratší pak 5,5 m. Tvarově podobné bylo i dno o rozměrech 4,35 a 1,8 m. Hloubka dna dosahovala maxima 94 cm na západní straně, na severu dno leželo v hloubce 0,35 m. Dno bylo opět porostlé kapradinami, na rozdíl od svého souseda se však kapradiny nevyskytovaly na hranách objektu a ze dna nevystupovaly kameny. Kapradiny rostou především na vlhkých místech a kromě výrazného konkávního tvaru objektu tak geobotanický indikátor ukazuje na původní funkci obou objektů, které pravděpodobně sloužily jako studny, popřípadě jako cisterny na vodu.

Další objekty vesnice leží v terénu, který se svažuje k severovýchodu. Zatímco u objektu č. 20 jde o velmi mírný svah, zbylých 8 objektů leží v mírném svahu. Konvexní objekt obdélníkového půdorysu č. 20 má rozměry 12,85 x 6,5 m. Horní hrana je na jihozápadní straně ovlivněna růstem stromů, který má za následek ústup hrany ke středu objektu. Horní hrana měří 9,45 x 3,4 m a přestože nejvyšší převýšení mezi horní a dolní hranou činilo pouze 10 cm, byl objekt dobře patrný. Důvodem mohl být i velký počet rozvalených kamenů na severní straně, na zbylých hranách kamenů výrazně ubylo. Relikt byl porostlý kapradinami a barvínkem. Velikost a štítová orientace k návsi ukazují na obytnou funkci objektu, jedná se o první dům na jižní polovině vesnice.

Vedlejší reliktní nepravidelného trojúhelníkového tvaru č. 21 o rozměrech 13,85 a 11 m je naopak orientován k návsi okapovou stranou. Z horní hrany, která měří 5 x 4,5 m, vyrůstalo několik stromů, kvůli kterým byl obdélníkový tvar v severozápadním rohu a v polovině jižní hrany narušen. Po hranách vystupovalo pouze několik kamenů, kontrast objektu vůči okolnímu terénu byl však dobře patrný, převýšení mezi obvodovou a horní hranou dosahovalo až půl metru. Kromě barvínku a kapradin se na jižní straně pod horní hranou podařilo

zachytit travinu, která se předtím vyskytla pouze u podmáčené půdy objektu č. 9. Je tak možné, že se v tomto prostoru dříve nacházela zahloubená část. Kvůli okapové orientaci však šlo nejspíše o hospodářskou stavbu pro dům představovaný objektem č. 20.

Relikt č. 22 (foto. 32) je dalším ze zástupců konkávních objektů. Kruhový tvar má v průměru 6,75 m, kruhový půdorys o průměru 2,7 m má i dno, dosahující hloubky až 85 cm. Na hranách i na dně se vyskytoval stejný geobotanický indikátor jako u objektů 18 a 19, tedy kapradiny. Stejná tak zůstává i interpretace, pravděpodobně šlo o studnu nebo cisternu na vodu.

Konvexní objekt č. 23 má nepravidelný obdélníkový půdorys s jihovýchodním zploštělým rohem o rozměrech 8,75 x 7,85 m. Horní hrana, která je vyvýšena nejvíce na východní straně o 0,5 m, měří 4,7 x 3,5 m. Objekt je v terénu hůře čitelný, na jihu na něj navazovala novodobá lesní cesta, která mohla průběh objektu zničit. Kameny se po hranách objektu vyskytovaly jen minimálně, nechyběl naopak barvínek, který se na jižní polovině vesnice objevoval podstatně častěji než na severní, kde tvořil porost pouze největšího objektu č. 15. Objekt byl štítově orientován k návsi, velikost však domu rozhodně neodpovídá a o hospodářské funkci zde není pochyb.

Vedlejší objekt č. 24 má o poznání větší rozměry, měří 19 x 17,5 m. V půdorysu tvoří nepravidelný trojúhelník, horní hrana se tvarem blíží čtverci se zkoseným severovýchodním rohem, měří 13 x 12 m. Na východní straně je převýšení horní vůči obvodové hraně 0,5 m, jinde dosahuje pouze 15 cm, což však v terénu není patrné. Jelikož se kameny po hranách vyskytují jen minimálně, nejlépe obvod objektu opět dokládá porost barvínku. Velikost naznačuje, že se mohlo jednat o dům.

Konvexní relikv obdélníkového půdorysu č. 25 (foto. 33) měří 14,8 x 8,5 m. Na západní straně objekt přiléhal ke svahu, nebylo tak možné rozlišit dolní a horní hranu. Na východní straně bylo mezi dolní a horní hranou výrazné převýšení, blížící se 1 metru, na zbylých stranách se hrany vytrácely a objekt tak byl špatně patrný. Z východní strany vystupovalo několik kamenů, barvínků na

tomto objektu nerostl. Kameny z výrazného převýšení by mohly indikovat podezdívku. Jak se zdá (a bude popsáno v kapitole věnující se extravilánu), kameny byly v Zábdiší využity především ke stavbě komorových částí domů a zahloubených objektů, což by v případě této stavby indikovalo hospodářskou funkci.

V mírném svahu nad objektem č. 25 byl patrný konkávní objekt kruhového půdorysu č. 26 (foto. 34) o průměru 6,25 m. Maximální hloubky dosahovalo kruhové dno o průměru 2,5 m na západní straně, která byla nejvíce zapuštěná do svahu. Hloubka zde dosahovala 80 cm, na východní straně byla hrana svahu výrazně snížena a dno zde dosahovalo hloubky pouze 3 cm. Tento objekt se výrazně liší od zbylých konkávních objektů na lokalitě, nejsou zde žádné kameny ani rostliny vystupující jako geobotanický indikátor. I přes srovnatelnou velikost a tvar v půdoryse s o konkávními objekty č. 18, 19 a 22 se nejedná o studnu, jelikož byl objekt zahlouben ve svahu. Interpretace tohoto objektu je tak obzvláště složitá a není vyloučeno, že může jít o recentní zásah do krajiny.

Předposledním reliktem této části intravilánu je konvexní objekt č. 27 (foto. 35) rozkládající se nedaleko jižní hrany prameniště (foto. 36). Má obdélníkový půdorys o rozměrech 14,6 x 13,6 m, horní hrana vyvýšená cca o 30 cm přechází v kruhový tvar o průměru 10 m. Objekt nebyl v terénu vůbec patrný, z hran nevystupovaly žádné kameny a jediným indikátorem objektu tak byl obdélníkový porost barvíčku. Stav objektu nedovoluje bližší určení, vzhledem k prostorovému rozmístění ostatních objektů vesnice by mohlo jít o obytný dům, s hospodářským zázemím v podobě předešlého objektu č. 25.

Západní hranici jižní poloviny tvoří objekt č. 28 obdélníkového půdorysu se zkoseným severovýchodním rohem o rozměrech 17,1 x 12,7 m. Uprostřed objektu je půlkruhová konkávní část, jejíž elipsovité dno leží v hloubce až 1,4 m. Horní hrana je v některých místech vyvýšena až o metr, takže je objekt velmi dobře patrný. Dobrou identifikaci v terénu podtrhují po hranách vystupující kameny a porost barvíčku a kopřiv, které se vyskytovaly pouze na tomto reliktu. Podobně jako u objektu č. 1 se i přes umístění na hranici intravilánu nejspíše

jedná o jednodílný dům. Nedaleko domu se podařilo z rozryté zeminy získat jeden okraj a jeden atypický střep (foto. 37)

Na návsi, nejčestnějším místě nejen středověkých vesnic, se nachází výrazná prohlubeň označená jako objekt č. 29. Leží v terénu mírně svažujícím se k východu, převýšení mezi západní a východní hranou objektu činí 3 m. Horní hrana objektu měří 26,4 x 13 m, elipsovitě dno o stranách 18,1 a 7,4 m leží v maximální hloubce 2,1 m, které dosahovalo na západní straně. Na východní straně to bylo necelých 20 cm. Na severu dosahovala hloubka podobné hodnoty, na jižní straně to pak bylo asi 70 cm.

Z možných interpretací lze zmínit dvě. První možností je, že v tomto místě na návsi stával kostel. Z nařízení Břetislava II. se od přelomu 11. a 12 století smělo pohřbívat pouze u kostelů a je tedy otázkou, zda k tomu velikost návsi dostačovala. Pokud však zde kostel stál, dala by se předpokládat větší četnost vesnice v písemných pramenech. Po zániku vesnice byl kostel často jedinou stavbou, která se dochovala, jak dokládá analogie z nedalekého Řebříku, kde se i přes zánik sídelního komplexu dochoval v krajině samostatně stojící kostel Svatého Petra a Pavla.

Pravděpodobnější se tak zdá druhá varianta, že zde býval rybník, který v minulosti sloužil i jako nejjistější zdroj vody v případě požáru, který v období středověku nebyl vzácným jevem. Rybník mohl být napájen na jihu protékající vodotečí. Jelikož nedestruktivní výzkum tohoto objektu nepřinesl žádné bližší závěry, bude interpretace možná jen v případě budoucího destruktivního výzkumu.

8. Vyhodnocení a interpretace sídelní formy v kontextu výzkumu středověkých vsí

Pro komparaci s jinými zaniklými středověkými vesnicemi je nejprve nutné vrátit se k interpretaci jednotlivých objektů a z nich se pokusit odhadnout počet usedlostí. V roce 2011 byl při verifikace lidarových dat stanoven odhad na

8 až 12 usedlostí na severní straně vesnice a 6 až 8 usedlostí na straně jižní (ČAPEK – JOHN – STOLZ 2013, 146). Je však třeba brát v úvahu, že odhad vznikl pouze na základě leteckého laserového skenování a rozdíly mezi obytnými a hospodářskými stavbami nemusely být patrné. Roli mohlo sehrát i lesní hospodářství, jehož činnostmi mohly být některé objekty zničeny.

Často bývá za nejdůležitější znak obytné stavby označována přítomnost otopného zařízení. Ani nedestruktivní výzkum nedokáže tento atribut spolehlivě sledovat, přesto lze alespoň na základě velikosti, orientace a půdorysných tvarů funkci objektu odhadnout. Velmi důležitou roli pak hrají samozřejmě analogie získané z destruktivních výzkumů jiných zaniklých středověkých vesnic nebo stavebně historických průzkumů vesnické architektury.

V rámci výzkumu Zábdiší byl počet usedlostí redukován z cca 20 zhruba na polovinu, bylo identifikováno 11 usedlostí (obr. 11). Hned u první usedlosti však existují pochybnosti. Usedlost je reprezentována jedinou stavbou, která se velikostí i tvarem v půdorysu podobá reliktu č. 12, který byl identifikován jako sklep či komora, o čemž svědčí i nález fragmentu cihly. U objektu č. 1 nálezy cihel chybí, ani kamenná destrukce není výrazná a kameny vystupují pouze ze dna zahloubené části, proto byl objekt identifikován jako jednodílná případně dvojdílná obytná stavba.

Druhou usedlost tvoří 3 objekty na západní straně intravilánu. Obytný dům je zde reprezentován objektem č. 4. Objekt č. 3 je jeho hospodářským zázemím, respektive jde zřejmě o jeho komoru, která byla díky nalezenému množství kamenů i fragmentů cihel zděná. Poblíž usedlosti byla umístěna kruhová kamenná studna (objekt č. 2).

Za usedlost III. byl určen shluk objektů č. 6, 7, 8 a 9. Obytný dům je zde zcela nepochybně zastoupen objektem č. 7, jehož rozměry odpovídají velikostem trojdílných domů z jiných lokalit, o čemž bude řeč v druhé polovině této kapitoly. Na západní straně domu se nacházela studna či cisterna na vodu (objekt č. 6), další studna (objekt č. 9) se nachází nedaleko severním směrem. Hospodářské zázemí tvoří i objekt č. 8, který nejspíše sloužil jako komora či špýchar.

Obytnou stavbu usedlosti IV. reprezentuje objekt č. 11. Jeho zázemí nebylo umístěno v zadní části, ale štítovou stranou k návsi po obou jeho stranách. Nalevo byla umístěna zahlobená komora či sklep (objekt č. 10), podobná funkce se dá předpokládat i od objektu č. 12, který z pravé strany těsně přiléhá k delší straně obytného domu, a kde byl nalezen fragment cihly.

Usedlost č. V tvoří dva objekty. V přední části usedlosti, štítovou stranou orientovanou k návsi, je umístěn jednodílný obytný dům (objekt č. 13), v zadní části je doplněn o hospodářskou stavbu (objekt č. 14), pravděpodobně samostatně stojící komoru či špýchar.

Méně dokladů o zázemí jednotlivých domů máme na východní straně severní poloviny vesnice u usedlostí VI. a VII. , kde lze určit obytné trojdílné domy (objekty č. 15 a 16). Z objektu č. 16 se dochovala pouze konvexní část domu (bývalá jizba), vzhledem ke stejné velikosti jako v případě sousedního objektu č. 15 se lze domnívat, že trojdílným domem byly oba objekty. O poznání hůře je to však s hospodářskými stavbami. Z těch je doložen pouze objekt č. 17, který se však nenachází v těsné blízkosti obytného domu a je tak možné, že původně tato stavba patřila k jinému objektu, který byl zničen lesním hospodářstvím. Je otázkou, proč se zde nenachází žádné další hospodářské stavby. Nejpravděpodobněji se jeví důvod, že bylo hospodářské zázemí umístěno v zadním traktu usedlostí, který však byl zničen novodobou stavbou lesní školky.

Na protější straně úvozu se rozkládá usedlost č. VIII. Zde obytnou stavbu zastupuje objekt č. 20 štítově orientovaný k návsi. Okapovou orientaci má naopak objekt č. 21, který z levé strany vytváří společně s domem písmeno L. Ačkoliv velikostí jsou oba objekty podobné, právě odlišná orientace vede k hypotéze, že objekt č. 21 byl hospodářskou stavbou. O poznání jednodušší je interpretace zbylých dvou objektů usedlosti (č. 18 a 19), které sloužily jako studny či cisterny na vodu.

Obytnou stavbu usedlosti IX. představuje objekt č. 24. Jeho hospodářské zázemí tvoří objekt č. 23, který zprava nasedá na delší stranu domu a mohl tak představovat komoru či špýchar. Je otázkou, zda k usedlosti nepatří i studna v

podobě objektu č. 22. Ta je však poměrně vzdálená od obou nejbližších usedlostí a je možné, že původně tvořila zázemí pro jiné stavby, které se do současnosti nedochovaly.

U usedlosti X. bylo určení obytného jádra vůbec nejtěžší. Dům pravděpodobně představoval objekt č. 27, objekt č. 25 pak byl i přes srovnatelnou velikost určen jako hospodářská stavba. Otázkou zůstává konkrétní objekt č. 26, je možné, že se jedná až o recentní záležitost. V případě středověkého původu je prostorová příslušnost k této usedlosti zřejmá.

Poslední usedlost XI. je tvořena pouze objektem č. 28, který mohl být jednodílným domem. Relikt této stavby stojí na jihozápadní straně intravilánu prostorově zcela oddělen od ostatních a není zcela jasné, proč se nedochovaly žádné hospodářské stavby jeho zázemí. Snad je příčinou opět lesní hospodářství v prostoru této zaniklé vesnice.

Podle Z. Smetánky byla velká středověká vesnice tvořena průměrně 15 usedlostmi, objevují se i vesnice, které mají přes 20 usedlostí. Vyskytují se však i vesnice, které mají pouze 6 usedlostí nebo dokonce méně (SMETÁNKA 1988, 80).

Ke komparaci se Zábdiším bylo vybráno několik zaniklých středověkých vesnic, které se mu geograficky a charakterem sídelní formy a uspořádáním usedlostí blíží. Jde o dvě vesnice na Rokycansku – Lhotku (AUBRECHTOVÁ 2006) a Kokot (BURAČINSKÁ 2008), a na Slánsku vesnice Svídna (SMETÁNKA 1988) a Ostrov u Jedomělic (SMETÁNKA – KLÁPŠTĚ – RICHTEROVÁ 1979).

Středem zaniklé vesnice Lhotka (katastrální území obce Hůrky) byla oválná náves, jejíž středem procházela komunikace, k níž byly štítově orientované jednotlivé usedlosti. Celkem jich bylo ve Lhotce identifikováno 15, vesnice tak byla větší než Zábdiší. Typem usedlostí je Lhotka rozmanitá, lze pozorovat jednořadou, dvojstrannou i úhlovou dispozici. Za obytné stavby bylo identifikováno 15 objektů, dřevěné, snad roubené, domy byly opatřeny kamennou podezdívkou (AUBRECHTOVÁ 2006, 124).

Jednou z největších archeologicky zkoumaných zaniklých vesnic a největší lokalitou na rozhraní Plzeňska a Rokycanska je Kokot (rozhraní katastrálního

území obcí Dýšina, Bušovice a Litohlavy). Jde o další vesnici návesní dispozice, u níž se však symetričnost pouze předpokládá, jelikož byla severní část zničena. Jen na jižní polovině se podařilo doložit 14 usedlostí, jejich celkový počet je odhadován na 32. Počet obytných staveb nebylo možné určit, lze však uvažovat o objektech č. 7, 20 a 21, což byly trojdílné domy o velikosti 20 x 8 m (BURAČINSKÁ 2008, 102).

Svídna (katastrální území obce Drnek) je jednou z nejlépe prozkoumaných zaniklých středověkých vesnic, část vesnice byla zkoumána destruktivně, část nedestruktivním výzkumem. Návesní ves rozkládající se okolo komunikace spojující Malíkovice s Mšecem byla tvořena 14 usedlostmi, domy dosahovaly velikosti 24 x 8 m, menší hospodářské stavby interpretované jako špýchary měřily 8 x 8 m (SMETÁNKA 1988, 30).

Ostrov (katastrální území obce Jedomělice) leží nedaleko Svídný a i tato lokalita přináší nové poznatky k usedlostem a středověkým domům. Nachází se zde 5 usedlostí, destrukce jednoho z domů měla rozměry 25 x 9 m, byly identifikovány i dva špýchary o velikosti 9 x 8 a 7,5 x 7 m. Některé stavby měly celokamennou konstrukci a časté kamenné destrukce ukazují, že i případné dřevěné stavby měly alespoň kamennou podezdívku (SMETÁNKA – KLÁPŠTĚ – RICHTEROVÁ 1979, 428).

Co přináší komparace předešlých lokalit a Zábdiší? Zábdiší je zhruba středně velikou středověkou vesnicí, která se počtem usedlostí příliš neliší od Svídný či Lhotky, které lze označit za průměrně veliké zaniklé vsi. Z hlediska typů usedlostí (ČERNÝ 1979, 55) jsou lokality různorodé, není tak překvapením, že tuto různorodost nalezneme i v Zábdiší. Bezpečně lze mluvit o jednořadové (usedlost V., snad i VI. a VII.), dvouřadé (usedlosti IX. a X.) nebo dvoustranné (hákové) orientaci (usedlost VIII.).

Co se týče velikosti trojdílného domu, lze na všech lokalitách pozorovat podobné výsledky, které odpovídají standardním velikostem (VAŘEKA 2004, 261). V Kokotu to byly domy o velikosti 20 x 8 m (BURAČINSKÁ 2008, 102), v Ostrově 25 x 9 m (SMETÁNKA – KLÁPŠTĚ – RICHTEROVÁ 1979, 428), ve Svídně domy

měřily 21,9 x 5,8 a 19,6 x 5,4 m, třetí byl menší a měl rozměry 13,2 x 5,85 m (SMETÁNKA 1988, 53, 59, 63). V Zábdiší měřil relikv trojdílného domu 19-26 x 4,8-6 m, což se od ostatních výrazně neliší. Překvapením není ani orientace domu, kdy jizba jako obytná část ležela ve štítu směřujícím k návsi, zatímco komorová část byla umístěna v zadním traktu usedlosti. V případě Kokotu tomu bylo naopak a jizba ležela v hloubce parcely (BURAČINSKÁ 2008, 102). Stejnou orientaci měly i domy v Ostrově, i zde byly jizby umístěny v zadní části usedlostí. Tato hypotéza byla po provedení archeologického výzkumu potvrzena měřením protonovým magnetometrem (SMETÁNKA – KLÁPŠTĚ – RICHTEROVÁ 1979, 427, 429)

O něco odlišnější byly závěry u stavebního materiálu, který byl při stavbě domů použit. Celokamenné konstrukce usedlostí se výrazně projevovaly u obou vesnic na Slánsku. Ve Svídně, kde se kamenné lomy nacházely na jižním okraji vesnice, byl kámen využit nejen k výstavbě všech domů, ale i celých usedlostí, včetně ohradních a dělicích zdí mezi parcelami (SMETÁNKA 1988, 74). Celokamenná konstrukce se částečně projevila i v Ostrově, ani zde nechybí několik lomů v zázemí na místní opuku, která představovala zdejší stavební materiál. Většina destrukcí byla mohutná, proto lze předpokládat, že i v případě použití dřeva měl kámen své nezastupitelné místo, minimálně jako podezdívka (SMETÁNKA – KLÁPŠTĚ – RICHTEROVÁ 1979, 428). U vesnic na Rokycansku je zastoupení kamenných staveb menší. V Kokotu se ve velké míře projevil jen u domu tvořeného objekty č. 20 a 21, u zbylých objektů tvořil zděné komory, ke kterým se připojovaly dřevěné konstrukce domů (BURAČINSKÁ 2008, 102-103). Ve Lhotce byl kámen využit především jako podezdívka, uplatnil se však i jako součást domu, snad komorové části. O tom, že hlavní stavebním materiálem bylo dřevo, svědčí, že byl nalezen větší fragment mazanice z roubené konstrukce objektu č. 52 (AUBRECHTOVÁ 2006, 119).

V Zábdiší byla zděná konstrukce využita pouze k výstavbě zahlobených komor a sklepů, alespoň byly takto interpretovány všechny objekty, u nichž byla nalezena výrazná kamenná destrukce nebo, jak tomu bylo u objektů č. 3 a 12,

fragmenty cihel. U jediného objektu č. 25 by se dalo uvažovat o kamenné podezdívce, množství kamenů vystupovalo z jeho východní strany. Pokud opravdu šlo o podezdívku, je otázkou, proč jde o jediný doklad z lokality. Je možné, že se pouze kamenná část komory rozvalila a kameny se akumulovaly pod svahem. Rovnoměrné rozložení kamenů však spíše potvrzuje hypotézu o podezdívce. Zůstává tak předpoklad, že domy byly dřevěné na kamenné podezdívce a celokamenné konstrukce se uplatnily jen u hospodářských staveb – komor a špýcharů.

Tato hypotéza byla verifikována souborem lidové architektury v regionu, zda se v blízkém okolí nevyskytují podobné roubené stavby. Část se dochovala jižně od Zábdiší, na severozápadní hranici Brd, která ve středověku spadala pod panství hradu Valdek. První vesnicí je Olešná a její vesnická památková zóna, vyhlášená v roce 1995. Poprvé je ves připomínána v roce 1331, v 15. století patřila pod správu Točnicku. Architektura obsahující nejen roubené domy, ale i hospodářské stavby, pochází z přelomu 18. a 19. století. Dřevo jako hlavní materiál je masově nahrazováno až od počátku 20. století (PEŠTA 2003, 182-183).

Další doklady nabízí Zaječov, poprvé připomínaný až v roce 1578, jehož založení lze však posunout minimálně do první poloviny 14. století. Vesnice by mohla být i starší, jak napovídá název odvozený od pánů zdejšího regionu, Zajíců z Valdeka a Házmburka. Nejpozoruhodnějšími památkami jsou domy čp. 8 a 9, které jsou v části světnice a síně roubené, zadní díly s komorovou funkcí jsou zděné (PEŠTA 2003, 274-275).

Poslední vesnicí v této části regionu jsou Kleštěnice, které jsou zmiňovány až v průběhu 16. století, ale zástavba zřejmě navazuje na zaniklou středověkou ves. Ze souboru architektury z přelomu 18. a 19. století vyčnívá trojdílný celoroubený dům čp. 7. U jiných domů (například čp. 1 a 6) již byly roubené pouze světnice (PEŠTA 2003, 106).

Asi nejbliže k námi sledované lokalitě má vesnice Hředle, která je zmiňována společně se Zábdiším v první písemné zmínce – při prodeji Žebráku do rukou Jana Lucemburského v roce 1336. Obě vesnice tak mohly vzniknout zhruba

ve stejné době, osídlení Hředlí však kontinuálně pokračuje i v 16. století po zpustnutí Žebráku i Zábdiší. I zde až do poloviny 19. století převažovalo dřevo jako hlavní stavební materiál (PEŠTA 2003, 79-80).

Zmíněné příklady ukazují, že na Podbrdsku i Berounsku převažují až do období mladšího novověku roubené stavby a zděná architektura se ve větší míře projevuje až na počátku minulého století. Dřevěné stavby převažující v zástavbě zaniklého Zábdiší tak nejsou ničím neobvyklým.

9. Povrchový průzkum extravilánu ZSV s využitím dat leteckého laserového skenování a dostupnost surovin

K vypracování lidarového plánu extravilánu bylo využito dat z leteckého laserového skenování Českého úřadu zeměměřického a katastrálního. Data zaslaná jako soubor ve formátu *.xyz*⁷ byly do programu ArcMap 10 převedeny pomocí nástroje *ASCII 3D to Feature Class*. Takto získané mračno bodů bylo následně nutné interpolovat do výškopisného modelu terénu pomocí funkce *Natural Neighbor*. Poté již bylo možné zobrazit i reliéfní tvary vzniklé antropogenní činností. Nejzákladnější funkcí je nástroj *Hillshade* (obr. 12), pro svažitost terénu bylo využito funkce *Slope* (obr. 13). Podrobný postup pro zpracování lidarových dat vytvořil L. Holata, z jehož manuálu jsem při své práci vycházel (HOLATA 2016). Podobně jako intravilánu se i extravilánu zaniklé vesnice Zábdiší velmi dotýká činnost lesního hospodářství, které postupně z povrchu maže stopy po středověkém životě. Na lidarovém snímku lokality (obr. 6) jsou patrné plužiny vycházející z jednotlivých usedlostí, v terénu jsou však tyto stopy již téměř neidentifikovatelné. Dle typologie vypracované na základě výzkumu zaniklých vesnic na Drahanské vrchovině se jedná o radiální

⁷ Tento formát lze otevřít například v poznámkovém bloku.

záhumenicovou plužinu, v některých částech o plužinu traťovou (ČERNÝ 1979, 90-91).

Na severní straně jsou patrné i terasovité úpravy terénu, tato snad bývalá pole však vznikla až po zániku vesnice Zábdiší. V jejich místech dnes roste hustý jehličnatý les, proto tyto relikty nebylo možné v terénu ověřit. Východně od nich se nachází výrazné erozní rýhy, jejichž prostřednictvím stékala voda ze svahu do vod Pekelského potoka. Na jeho toku se severozápadně od vesnice nachází rybník, který byl v době průzkumu, 12. 4. 2017, téměř prázdný (foto. 38, foto. 39).

Důležitá byla ve středověku i opačná strana extravilánu, jižně od současné cesty spojující Točník a Líšnou, kde se nachází nejvyšší bod okolí – Holý vrch. Pro tuto část nebyl lidarový snímek k dispozici, nachází se zde však menší opuštěné lomy (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 151). Právě zde mohl být těžěn kámen, který se, byť v nepřilíživé míře, uplatňuje v Zábdiší jako stavební materiál. Dovoz ze vzdálenějších míst se nezdá moc pravděpodobný, pokud to bylo možné, převažoval lokální charakter surovin, jak tomu bylo například u zaniklých vsí Svídna a Ostrov na Slánsku.

Vzhledem k tomu, že se Zábdiší nachází v křivoklátském loveckém hvozdu, byl v extravilánu dostatek kvalitního dřeva. Dub produkující tzv. křivé dřevo nebyl příliš vhodný, významný je tak výskyt bučin, kde se vedle dominantního buku objevuje i stavebně výhodná jedle bělokorá. Zatímco v Zábdiší dřevo dominuje, ve Svídně, kde byl dostatek kvalitního kamene se používalo především na konstrukce krovů nebo na výstavbu různých pomocných staveb (SMETÁNKA 1988, 48).

10. Otázka vzniku a zániku vesnice

Vzhledem k velmi nízkému počtu písemných zpráv lze jen velmi těžko odpovědět na otázky, kdy vesnice mohla vzniknout či kdo vůbec mohl stát za jejím založením. Na první otázku by v budoucnosti mohl odpovědět

archeologický výzkum, který by na základě nálezů mohl upřesnit datování lokality, v současnosti archeologické nálezy z vesnice patří přelomu 14. a především pak 15. století.

Na druhou otázku je třeba znát historický kontext okolí. Do roku 1336, kdy vesnici společně s hradem Žebrák prodává Zbyněk Zajíc z Házmburka, patří blízké okolí rodu Buziců (SEDLÁČEK 1995, 177). Vzhledem k tomu, že v tomto roce panství kupuje král Jan Lucemburský a má snahu na držbě Žebráku, je zjevné, že vzhledem ke své poloze v blízkosti dálkové komunikace mělo panství v jeho plánech hrát důležitou roli.

Jelikož pro 13. století neexistují doklady o rozsahu panství okolo nově vznikajících šlechtických hradů, lze jen velmi těžko určit, kdo mohl stát za založením vesnice Zábdiší. Ves nenáležela týřovskému panství, které i v době největšího rozmachu zasahovalo nejjižněji ke Kublovu a Skryjím. Panství Řebřík nikdy nedosáhlo velikosti svých větších sousedů a možnost, že Zábdiší spadalo pod jeho správu, se nezdá příliš pravděpodobná.

Za vznikem Zábdiší tak nejspíše stojí buď páni z Valdeku a Žebráku nebo páni ze Zbirohu. Hrad Zbiroh je poprvé zmiňován v roce 1230, za vlády Děpolta však dochází ke stavbě nového sídla Rýzंबरka a po roce 1282 mizí z písemných pramenů, podle A. Sedláčka se hrad dostává do vlastnictví valdeckých, jejichž rodové sídlo Valdek vzniká nejpozději v padesátých letech 13. století (SEDLÁČEK 1995, 239). Pokud lze uvažovat o vzniku Zábdiší někdy ve druhé polovině 13. století, pravděpodobně náleželo pánům z Valdeku. Jejich panství se po smrti Oldřicha Zajíce v roce 1271 rozděluje na panství valdecké a žebrácké (BĚLOHLÁVEK 1985, 375). Hranice mezi nimi musela vést někde v místech dnešní krajské hranice mezi Středočeským a Plzeňským krajem, Zábdiší je v roce 1336 součástí žebráckého panství, nedaleká vesnice Okrouhlík je roku 1331 příslušenstvím Valdeku (SEDLÁČEK 1995, 177).

Zanikání středověkých obcí, většinou v době mezi 14. a první polovinou 16. stol, není řídkým jevem. Často je zánik vesnice spojen s událostmi v husitském období či následných česko-uherských válek, je však příliš tendenční

tyto události přímočaře spojovat s válečnými událostmi. Kromě válek existovala celá řada faktorů, které mohly být příčinou zpusnutí osady, zmínit lze různé epidemie v čele s morem či sociálně-ekonomické důvody (ČERNÝ 1992, 116).

V letech 1430-1465 dochází ve středoevropském klimatu k důležité změně, kdy klesají průměrné teploty nejen v zimě, ale i v letním období, což má za následek zemědělskou neúrodu (MĚŘÍNSKÝ 1987, 113). Klimatické změny mohly být způsobeny i kolonizací vyšších poloh, která nastává ve 13. a na počátku 14. století. Kvůli osazování nových vesnic byla krajina odlesňována, což mělo za důsledek sníženou vlhkost ovzduší, zrychlení vysychání půdy a zaplavování nízko položených terénů (ČERNÝ 1992, 122). Jednou z nejnovějších prací na téma zanikání středověkých vesnic předkládá L. Holata, který zasazuje tento proces i do celoevropského kontextu (HOLATA 2014).

Jak tomu bylo v případě Zábdiší? Písemné prameny informují o tom, že vesnice zanikla někdy před rokem 1557. Velmi zajímavou se z tohoto pohledu stává informace, že po neúspěšném obléhání hradu Žebrák v roce 1425 vypálili husité jeho zázemí, o čemž svědčí archeologický výzkum ve městě Žebráku, který odhalil dvě vrstvy popela z první poloviny 15. století (VAŘEKA 1997, 27).

Během ničení zázemí hradů Žebrák a Točnick padlo husitům za obětí i velízké proboštství, i zde bylo vypálení doloženo nálezem spáleništní vrstvy během archeologického výzkumu (REICHERTOVÁ 1985, 179). To dokládá, že se husité nezaměřili pouze na bezprostřední zázemí hradů, ale na celé širší okolí.

Bez provedení archeologického výzkumu a nalezení vrstvy popela je nemožné říct, zda během této doby utrpělo i Zábdiší. Jak však dokládají předchozí příklady, je to velmi pravděpodobné. Naopak nepravděpodobná je možnost, že vypálení Zábdiší bylo hlavním důvodem opuštění této vesnice. Zde je nutné se ještě jednou vrátit k přírodním podmínkám, především ke kvalitě půdy. Plužiny jsou doloženy hlavně na severní straně vesnice, nejlépe patrné jsou v severovýchodní části extravilánu mezi úvozem, který prochází vesnicí, a tokem Pekelského potoka. Překrytím lidarového snímku a pedologické mapy se ukazuje, že největší část plužin byla na kambizemi, jen nejsevernější část pak ležela na

fluvizemi, nivní půdě. Kambizem patří k zemědělsky nepříliš hodnotným půdám (srov. např. TOMÁŠEK 2003) a úzký pruh výhodnější fluvizemi nemohl uspokojit potřeby všech obyvatel středověké vesnice.

Tyto informace neodporují názorům O. Dvořáka, který vycházel ze zpráv z pera státního konzervátora a archeologa J. A. Jíry. Dvořák uvádí, že bylo Zábdiší opuštěno kvůli močálovité půdě nevhodné k zemědělství a obyvatelé se přesunuly do výhodnější polohy tři kilometry severovýchodně, kde založili vesnici Bzová (DVOŘÁK 2014, 239). Pro pedologii této obce je charakteristická především modální luvizem, která je z hlediska zemědělství výhodnější než kambizem. Bzová je navíc obklopena množstvím vodních toků, kolem kterých vznikla nivní půda. Je možné, že by Bzová byla pokračovatelem Zábdiší?

První písemná zmínka pochází z roku 1390, kdy je zmiňován jistý Matěj ze Bzové (PROFOUS 1947, 236). Poté je ves zmiňována až v roce 1557, kdy je vedle pustého Zábdiší jmenována v soupisu točnického panství (SEDLÁČEK 1995, 160). Jelikož Bzová musela vzniknout před tím, než je odtud zmiňován Matěj, je její původ rozhodně starší, než propuklo řádění husitů, tedy ještě v průběhu 14. století. Tomu však odporují dosavadní archeologické nálezy ze Zábdiší. Jelikož neexistují informace o tom, kde jsou uloženy z výzkumů z let 1926 a 1980, musela být pozornost věnována nečetnému souboru keramiky nalezeného během povrchového průzkumu lokality, kde převažuje tenkostěnné zboží z 15. století. Zdá se tedy, že obyvatelé Zábdiší za kolonizaci Bzové nestáli.

Jak již bylo zmíněno, pustnutí vesnice v této době není nic neobvyklého. O tom svědčí poznatky archeologického bádání E. Černého na Drahanské vrchovině, která je jeho zásluhou nejlépe poznaným regionem z hlediska struktury středověkého osídlení. Na konci kolonizace na přelomu 13. a 14. století je obyvatelných 121 vesnic, z nichž mezi 14. a první polovinou 16. století zaniká 61 (možná dokonce 63) vesnic, což činí 50,4, respektive dokonce 52% z celkového počtu osad (ČERNÝ 1992, 116).

Největší počet zaniklých vsí je archeologicky datován do první poloviny 15. století, do období husitských válek a jejich důsledků. Největší epidemie moru

řádícího v letech 1349-1351 se patrně Dražanské vrchovině vyhnula, jelikož počet zaniklých vesnic z tohoto období je jedním z nejmenších. Stejně tak region neponičili ani války mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem. Dokumentován byl i vliv nadmořské výšky na pustnutí vesnic, v nadmořské výšce nad 600 m n. m. zaniklo 61,1% vesnic, zatímco v terénu pod 400 m n. m. to bylo pouhých 12,5% osad (ČERNÝ 1992, 128).

Pustnutí středověkých vesnic bylo dokumentováno i na území Rokycanska, které je oblasti jižního Křivoklátska nejbližší. Zde bylo pro období pozdního středověku evidováno 42 zaniklých vesnic z celkem 115 vsí, u 14 vesnic však z důvodu malého výskytu v písemných pramenech nelze bezpečně určit dobu zpustnutí během husitského období, ale podobně jako u Zábdiší mohlo k zániku dojít až v průběhu 16. století (HOLATA 2014).

Na předchozím příkladu je zřejmé, že zanikání vesnic se netýká jednotlivých vesnic, ale jde o proces probíhající na mnohem větším území. Přestože je území jižního Křivoklátska archeologicky mnohem méně probádané, nemusí se velikost procesu zanikání vesnic příliš lišit. V blízkém okolí Zábdiší lze lokalizovat minimálně další tři zaniklé středověké vesnice. Osady Bíleč a Habarště byly stejně jako Zábdiší lokalizovány toponomasticky (OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1979, 1977b), bohužel jejich relikty nepokryl královský lovecký hvozď a byly v polích zničeny zemědělskou činností. Tento osud se vyhnul středověké vesnici Okrouhlík, která dosud nebyla archeologicky zkoumána. Právě tento výzkum by mohl poskytnout cenné informace o vesnici Zábdiší, přestože se Okrouhlík lišil majitelem panství.⁸ Stejně tak by v budoucnu mohl pomoci destruktivní výzkum dochovaných relikť Zábdiší, který by v případě přítomnosti vrstvy popela potvrdil hypotézu o vypálení vesnice husity. V rámci nedestruktivního výzkumu lze zánik vesnice datovat do 15. století, nejpozději do první poloviny 16. století.

⁸ Okrouhlík patřil k roku 1331 Valdeku (SEDLÁČEK 1995, 177), poté pravděpodobně k panství Řebřík (ČAPEK – JOHN – STOLZ 2013,145).

11. Závěr a diskuze

Od objevení zaniklé středověké vesnice Zábdiší v 70. letech minulého století uběhlo spousta let, během nichž, zvláště v posledních letech, dochází na místech bývalé vsi k činnosti lesního hospodářství, jehož prostřednictvím neustále mizí cenné informace o středověkém osídlení oblasti jižního Křivoklátska. A vzhledem k tomu, že nedaleké středověké vesnice Bíleč a Habarště byly orbou zničeny, je třeba věnovat maximální úsilí k poznání zbylých, Okrouhlíku a Zábdiší. Tato práce se věnovala druhé zmíněné lokalitě.

V intravilánu vesnice proběhl nedestruktivní archeologický výzkum, který se po zdokumentování všech dochovaných antropogenních reliktnů pokusil odpovědět na několik dosud nezodpovězených otázek.

Největší pozornost byla samozřejmě věnována datování lokality. Kdy a kým bylo Zábdiší založeno zůstává neobjasněno, nicméně nejpravděpodobněji se jeví možnost, že za vznikem stáli páni z Valdeka a k založení dochází někdy v druhé polovině třináctého století, kdy rod Zajíců zakládá i nedaleký hrad Žebrák.

O zániku vesnice existuje řada teorií, některé do sebe mohou navzájem zapadat. Zatím je nejpravděpodobnější, že bylo Zábdiší v rámci hospodářského zázemí královského hradu Žebrák během husitských válek vydrancováno a kvůli špatným přírodním podmínkám, především kvůli nekvalitní půdě nehodící se k pěstování zemědělských plodin, obyvatelé vesnici opustili. Vzhledem ke keramickým nálezům z 15. století nalezených během povrchového sběru se naopak podařilo vyloučit hypotézu, že lidé ze Zábdiší založili dnešní ves Bzová, která vznikla nejpozději v průběhu 14. století.

Více informací se podařilo zjistit o charakteru konstrukcí staveb. Nejdůležitějším stavebním materiálem bylo dřevo, které sloužilo ke stavbě stodol a špýcharů. Vzhledem k umístění Zábdiší v křivoklátském loveckém hvozdu není pochyb, že dřevo použité ke stavbě domů bylo lokálního charakteru. Kámen, těžný snad v blízkých lomech na Holém vrchu, byl o něco vzácnějším

materiálem, využit byl pouze při stavbě zahloubených komor či sklepů. Jako konstrukční materiál jsou rovněž zaznamenány cihly.

Fragmenty keramiky nalezené během povrchového sběru nepřinesly žádné nové poznatky k datování lokality. Nejstarší střepy šlo zařadit do přelomu 14. a 15. století, z průběhu samotného 15. století pak pocházela drtivá většina redukčního tenkostěnného tvrdě vypáleného zboží.

V případě, že by se v budoucnu podařilo v intravilánu Zábdiší realizovat i destruktivní archeologický výzkum, mohly by být dosud torzovité informace doplněny o cenné poznatky, které by snad pomohly k zodpovězení předešlých otázek. Nalezení spáleništní vrstvy by znamenalo potvrzení dohadů o vypálení vesnice v období husitství. Početnější soubor nálezů by přinesl i o poznání bližší informace k době trvání vesnice. Nejstarší archeologické nálezy by ukázaly nejstarší horizont, během kterého byla vesnice osídlena, nejmladší nálezy by pak odpověděly na otázku, zda Zábdiší zaniklo již během 15. století nebo až v průběhu 16. století.

Při současném stavu ohrožení lokality je samozřejmostí zamyšlení nad budoucí památkovou ochranou této zaniklé středověké vesnice. Jedním z nejdůležitějších úkolů této diplomové práce a nedestruktivního archeologického výzkumu bylo vytvoření půdorysného plánu vesnice, který zachytil současný stav všech dochovaných antropogenních reliktnů. Při pohledu na snímky získané leteckým laserovým skenováním v roce 2011 je zřejmé, že několik objektů vesnice bylo od té doby zničeno a ke zdokumentování vesnice se přikročilo v pravý čas.

Výzkum Zábdiší by snad v nedaleké budoucnosti mohl doplnit výzkum blízké zaniklé středověké vesnice Okrouhlík, což by mohlo přinést cenné informace ke struktuře středověkého osídlení tohoto regionu. Cílem by mělo být navázat na zdařilé práce věnující se zaniklým vesnicím na Rokycansku a podobně zmapovat i oblast jižního Křivoklátska a dalších blízkých regionů.

12. Resumé/Summary

Last year it passed 680 years from first written note about medieval village Zábdiší. Although the village has disappeared no later than at the beginning of 16th century it haven't faded from awareness of society until today as illustrated by number of researchers dealing with history, toponomastics and archaeology who studied this deserted village. This diploma thesis follow their effort and brings new conclusions enabled by non-destructive archaeological research of the locality which took place in year 2016.

In urban village there was made non-destructive archaeological research that, after documentation of all preserved anthropogenic relicts, tried to answer some of still unanswered questions.

Maximum attention was paid to site dating. Who established village Zábdiší and when remains secret however it was most likely established by lords of Valdek in second half of 13th century when family Zajíc founded near castle Žebrák.

There are also several theories about destruction of village, some of theories cohere. So far most likely Zábdiší, as part of economic background of royal castle Žebrák, was plundered during Hussite wars and due to poor natural conditions (mainly because of inferior soil unsuitable for agricultural products) inhabitants left the village. Reversely, considering ceramics findings from 15th century, I exclude hypothesis that people from Zábdiší founded current village Bzová that was established no later than during 14th century.

More information was discovered about form of constructions. Most important building material was wood that was used for building of barns and granges. Due to placing Zábdiší in hunting forest of Křivoklát there is no doubt that wood was of local origin. Stone, probably mined in nearby quarries in locality Holý vrch, was slightly rarer material, and was used only in case of constructions of countersunk pantries and cellars.

Research of Zábdiší could be complemented in near future by research of

near deserted medieval village of Okrouhlík that might provide valuable information about the structure of medieval settlement of this region. Target should be to follow up with successful thesis dedicated to desert villages at Rokycany shire and analogously map not only south of Křivoklát shire but preferably area of whole republic.

13. Seznam pramenů, literatury a internetových odkazů

13.1. Prameny:

RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (Emler, J. ed.). Praha 1892.

13.2. Literatura:

ANDERLE, J. 1998: Otázky vztahu mezi stavbami hradů Volfštejna a Valdeku, *Archaeologica historica* 23, 399-408.

AUBRECHTOVÁ, A. 2006: Zaniklá vesnice Lhotka. In: Vařeka, P. (ed.): *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I.* Plzeň, 99-124.

BĚLOHLÁVEK, M. (ed.) 1985: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Praha.

BUKAČOVÁ, I. 2000: Hrady a tvrze Rokycanska v díle Františka Alexandra Hebera. *Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech. Suppl. Historie* 8. Rokycany.

BURAČINSKÁ, M. 2008: Zaniklá ves Kokot. In: Vařeka, P. (ed.): *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II.* Plzeň, 53-116.

CULEK, M. (ed.) 1996: Biogeografické členění České republiky. Praha.

CULEK, M. (ed.) 2005: Biogeografické členění České republiky, II. díl. Praha.

CUŘÍN, F. 1967: Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech. Praha.

ČAPEK, L. – JOHN, J. – STOLZ, D. 2013: Příspěvek leteckého laserového skenování k poznání dvou zaniklých středověkých vesnic mezi Líšnou a Točným. In: GOJDA, M. – JOHN, J. (eds.): *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny.* Plzeň, 144-149.

ČERNÝ, E. 1973: Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a plužin na Dražanské vrchovině I. *Zprávy ČSSA při ČSAV* 15, sešit 6. Praha.

ČERNÝ, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Praha.

ČERNÝ, E. 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Brno.

- DEMEK, J. (ed.) 1965:** Geomorfologie českých zemí. Praha.
- DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. (eds.) 2006:** Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. Brno.
- DEMEK, J. – NOVÁK, V. 1992:** Neživá příroda. Brno.
- DURDÍK, T. 1977:** Zaniklý sídlištní komplex Řebřík. In: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, 231-235.
- DURDÍK, T. 1984:** České hrady. Praha.
- DURDÍK, T. 2001:** Týřov. Praha.
- DURDÍK, T. – FROLÍK, J. 1982:** Hrad Řebřík na Rokycansku a jeho postavení v genezi českého šlechtického hradu, *Archaeologica historica* 7, 367-377.
- DVOŘÁK, O. 2014:** Podbrdskou krajinou Rokycanska a Zbirožska. Praha.
- GOJDA, M. – JOHN, J. – STARKOVÁ, L. 2011:** Archeologický průzkum krajiny pomocí leteckého laserového skenování. Dosavadní průběh a výsledky prvního českého projektu, *Archeologické rozhledy* 63, 680-698.
- HOLATA, L. 2014:** Změny osídlení v pozdním středověku a raném novověku. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity. Disertační práce.
- HOLATA, L. 2016:** Základní metodika zpracování a vyhodnocení lidarových dat za účelem identifikace antropogenních tvarů reliéfu (na příkladu produktu DMR 5G).
- HNÍZDILOVÁ, P. 2006:** Zaniklá vesnice a dvůr Řebřík. In: Vařeka, P. (ed.): *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I.* Plzeň, 125-139.
- JELÍNEK, J. – KOLBEK, J. – VÍTEK, O. – BÍLEK, O. 2003:** Historický průzkum vývoje lesů CHKO Křivoklátsko. In: KOLBEK, J. (ed.): *Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko. 3. Společenstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů.* Praha, 87-100.
- KLÁPŠTĚ, J. – SMETÁNKA, Z. 1981:** Archeologické ověřování toponomastické lokalizace zaniklých středověkých vsí v okrese Beroun, *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* 22, 26-29.
- KOČKA, V. 2009:** Dějiny Rakovnícka. 2 vydání. Rakovník.
- MALIČKÝ, J. 1970:** Objev pravěkých sídlišť, *Archeologické rozhledy* 22, 507-512.

- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1987:** Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typů sídlišť, *Archaeologica historica* 12, 111-128.
- MUK, J. – NOVOSADOVÁ, O. 1976:** Valdek. SHP. Pasport SÚRPMO, rkp. Praha.
- NĚMEC, J. – KOPP, J. (eds.) 2009:** Vodstvo a podnebí v České republice. Praha.
- NOVÁ, J. – KARLÍK, P. 2010:** Vegetace zaniklých středověkých vesnic Kozelského polesí (Plzeňsko), *Zprávy české botanické společnosti* 45, 93-117.
- NOVÁK, D. 2013:** Drobná vrchnostenská sídla 13. – 17. století v kontextu krajiny Křivoklátska a širšího okolí, *Archaeologica historica* 38, 463-489.
- NOVÁK, R. 2006:** Zaměřování a vizualizace reliéfních antropogenních tvarů. In: Vařeka, P. (ed.): *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I.* Plzeň, 61-65.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. 1977a:** Lokalizace zaniklé osady Zábdiší, *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* 18, 72-76.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. 1977b:** Zaniklá osada Habersko (Habarště) v katastru obce Bzová (okr. Beroun), *Zpravodaj místopisné komise* 18, 533-541.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. 1979:** Lokalizace zaniklé osady Bíleč (okr. Beroun) a výklad názvu, *Zpravodaj místopisné komise* 20, 51-59.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – KNAPPOVÁ, M. – MALENÍNSKÁ, J. – MATUŠOVÁ, J. 1995:** Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest. Praha.
- PEŠTA, J. 2003:** *Encyklopedie českých vesnic I, Střední Čechy a Praha.* Praha.
- PROFOUS, A. 1947:** Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 1, A-H. Praha.
- PROFOUS, A. – SVOBODA, J. 1957:** Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 4, S-Z. Praha
- RAZÍM, V. 2000:** Ke stavební podobě raně gotického paláce hradu Valdeka, *Průzkumy památek* 7/2, 23-28.
- REICHERTOVÁ, K. 1985:** Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu, *Památky archeologické* 76, 168-183.
- ROUBÍK, F. 1959:** Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha.

- SEDLÁČEK, A. 1995:** Hrady, zámky a tvrze Království českého 6. 3. vydání. Praha.
- SEDLÁČEK, A. 1996:** Hrady, zámky a tvrze Království českého 8. 3. vydání. Praha.
- SEDLÁČEK, A. 1998:** Místopisný slovník historický Království českého. Praha.
- SMETÁNKA, Z. 1988:** Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna. Praha.
- SMETÁNKA, Z. – KLÁPŠTĚ, J. – RICHTEROVÁ, J. 1979:** Geodeticko-topografický průzkum zaniklé středověké vsi Ostrov (k. o. Jedomělice), Archeologické rozhledy 31, 420-430.
- STOLZ, D. 2005:** Hořovicko v raném středověku. In: METLIČKA, M. (ed.): Archeologie doby hradištní v Čechách. Sborník příspěvků z pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum doby hradištní v Čechách, konaného v Plzni 19. - 21. 5. 2004. Plzeň, 180-202.
- SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. 1960:** Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 5, Dodatky k dílu Antonína Profouse. Praha.
- ŠMILAUER, V. 1972:** Třídění pomístních jmen, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 13, 171-204.
- ŠVORC, L. – PETŘÍČEK, P. 2010:** Křivoklátsko. Praha.
- TOMÁŠEK, M. 1995:** Atlas půd České republiky. Praha
- TOMÁŠEK, M. 2003:** Půdy České republiky. Praha.
- VAŘEKA, P. 1997:** Archeologický výzkum v Žebráku (okr. Beroun). In: Podbrdsko 4. Příbram, 7-31.
- VAŘEKA, P. 2004:** Archeologie středověkého domu. Plzeň.
- VAŘEKA, P. 2006:** Dokumentace reliéfních antropogenních tvarů. In: VAŘEKA, P. (ed.): Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I. Plzeň, 57-59.
- VAŘEKA, P. – HOLATA L. – ROŽMBERSKÝ, P. – SCHEJBALOVÁ, Z. 2011:** Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí, Archaeologica historica 36/2, 319-342.
- VOREL, L. 1886:** Královské hrady Žebrák a Točnick: historická upomínka. Praha.
- ZÁRUBA, F. 2012:** Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu, Časopis Společnosti přátel starožitností 120/3-4, 197-209.
- ZÍKOVÁ, M. 2005:** Křivoklátsko. Praha.

13.3. Internetové zdroje:

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BER/BER094018390/BER094018390_index.html (převzato 19. 4. 2017)

http://archivnimapy.cuzk.cz/topos52/010k/M_33_76_B_c_2_index.html
(převzato 19. 4. 2017)

<http://www.bspholding.cz/jednotky.html> (převzato 28. 11. 2016)

<http://cuzk.cz/> (převzato 22. 4. 2017)

<http://dataz.cuzk.cz/> (převzato 17. 3. 2017)

http://geoportal.cuzk.cz/WMS_ZM10_PUB/WMSservice.aspx (převzato 22. 4. 2017)

<http://mapy.geology.cz/arcgis/services/Geologie/geocr50/MapServer/WmsServer> (převzato 17. 3. 2017)

http://mapy.geology.cz/arcgis/services/Pudy/pudni_typy50/MapServer/WmsServer (převzato 17. 3. 2017)

14. Seznam příloh

14.1. Obrazové přílohy:

Obr. 1: Zábdiší a jeho okolí na ZM 10

(http://geoportal.cuzk.cz/WMS_ZM10_PUB/WMSservice.aspx)

Obr. 2: Rozsah jednotlivých panství v průběhu 14. století.

Obr. 3: Rozsah jednotlivých panství v průběhu 15. století.

Obr. 4: Rozsah jednotlivých panství v průběhu 16. století.

Obr. 5: Prostor Zábdiší na mapě stabilního katastru z let 1834-1844

(http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BER/BER094018390/BER094018390_index.html, převzato 19. 4. 2017)

Obr. 6: Prostor Zábdiší na topografické mapě 1:10 000 z let 1951-1971

(http://archivnimapy.cuzk.cz/topos52/010k/M_33_76_B_c_2_index.html,
převzato 19. 4. 2017)

Obr. 7: Extravilán na lidarovém snímku (data - <http://cuzk.cz/>)

Obr. 8: Půdorysný plán vesnice

Obr. 9: Půdorysný plán vesnice na ZM 10

(http://geoportal.cuzk.cz/WMS_ZM10_PUB/WMSservice.aspx)

Obr. 10: Okraje střepů nalezených během povrchového sběru.

Obr. 11: Půdorysný plán vesnice s vyznačenými usedlostmi

Obr. 12: Vesnice na lidarovém snímku zobrazená funkcí Hillshade

(data získána od <http://cuzk.cz/>)

Obr. 13: Vesnice na lidarovém snímku zobrazená funkcí Slope

(data získaná od <http://cuzk.cz/>)

14.2. Fotografie:

Foto. 1: Hrad Žebrák (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 2: Hrad Točník (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 3: Královské hrady Žebrák a Točník (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 4: Objekt č. 1 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 5: Objekt č. 2 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 6: Objekt č. 3 od S (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 7: Nálezy cihel z objektu č. 3 (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 8: Objekt č. 4 od S (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 9: Místo nálezů z objektu č. 4 (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 10: Nálezy keramiky z objektu č. 4 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 11: Objekt č. 5 od S (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 12: Objekt č. 6 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 13: Objekt č. 7 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 14: Objekt č. 8 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 15: Nálezy keramiky z objektu č. 8 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 16: Objekt č. 9 od Z (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 17: Objekt č. 10 od J (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

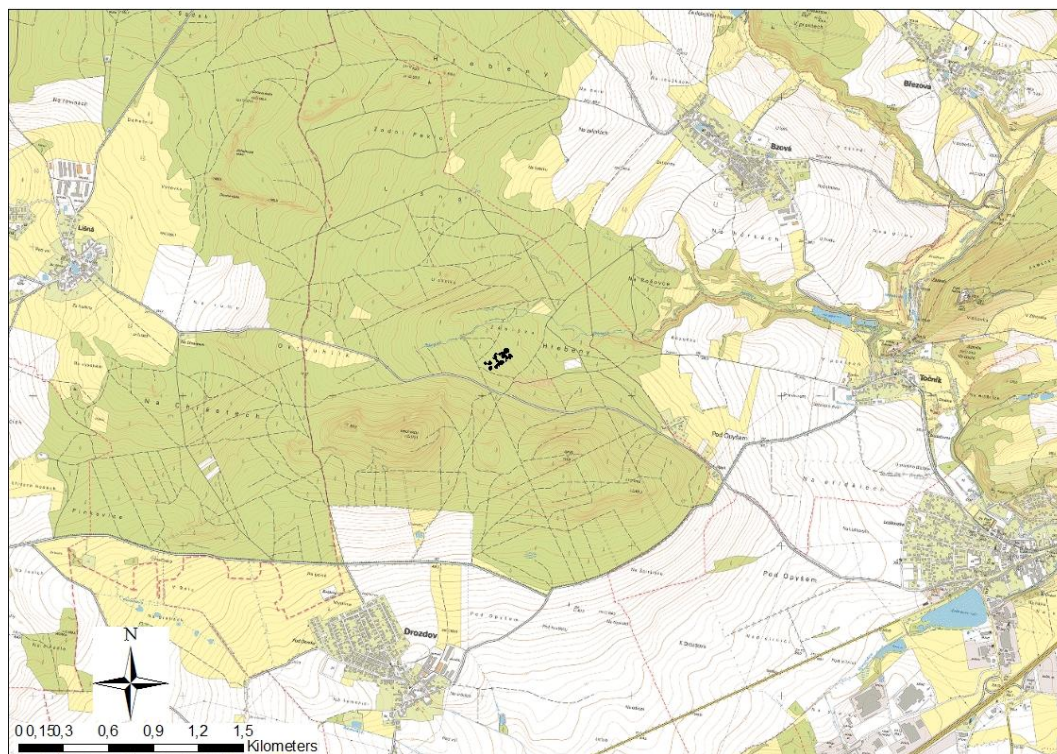
Foto. 18: Detail na vkleslinu objektu č. 10 od Z (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 19: Objekt č. 11 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

- Foto. 20:** Vklaslina objektu č. 12 od S (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 21:** Objekt č. 13 od JV (Martin Chalánek 10. 12. 2016)
- Foto. 22:** Jizba objektu č. 15 od Z (Martin Chalánek 10. 12. 2016)
- Foto. 23:** Relikt pece objektu č. 15 od JV (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 24:** Komora objektu č. 15 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 25:** Detail komory objektu č. 15 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 26:** Objekt č. 16 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 27:** Nálezy keramiky z objektu č. 16 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)
- Foto. 28:** Keramika z vývratu u objektů č. 15 a 16 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)
- Foto. 29:** Objekt č. 17 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 30:** Dno a J hrana objektu č. 18 (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 31:** Objekt č. 19 od S (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 32:** Objekt. č. 22 od JZ (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 33:** Detail objektu č. 25 od J k návsi (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 34:** Objekt č. 26 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 35:** Objekt č. 27 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 36:** Prameniště od J (Martin Chalánek 10. 12. 2017)
- Foto. 37:** Nálezy keramiky z objektu č. 28 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)
- Foto. 38:** Rybník od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)
- Foto. 39:** Rybník z hráze od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

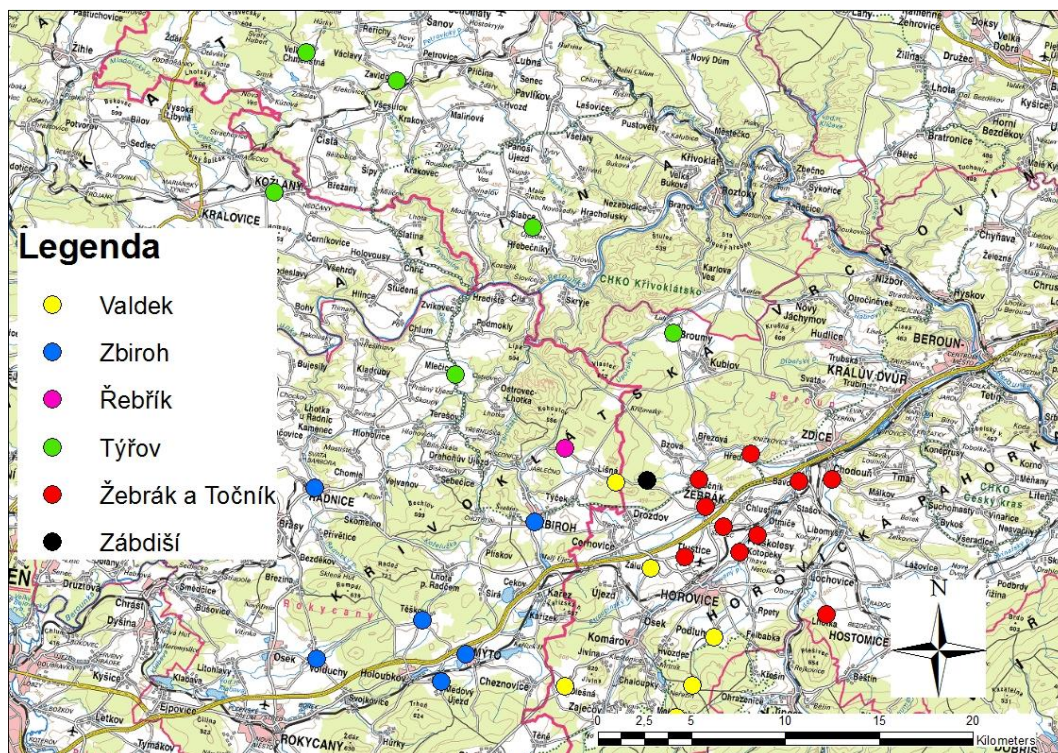
15. Přílohy

15.1. Obrazové přílohy

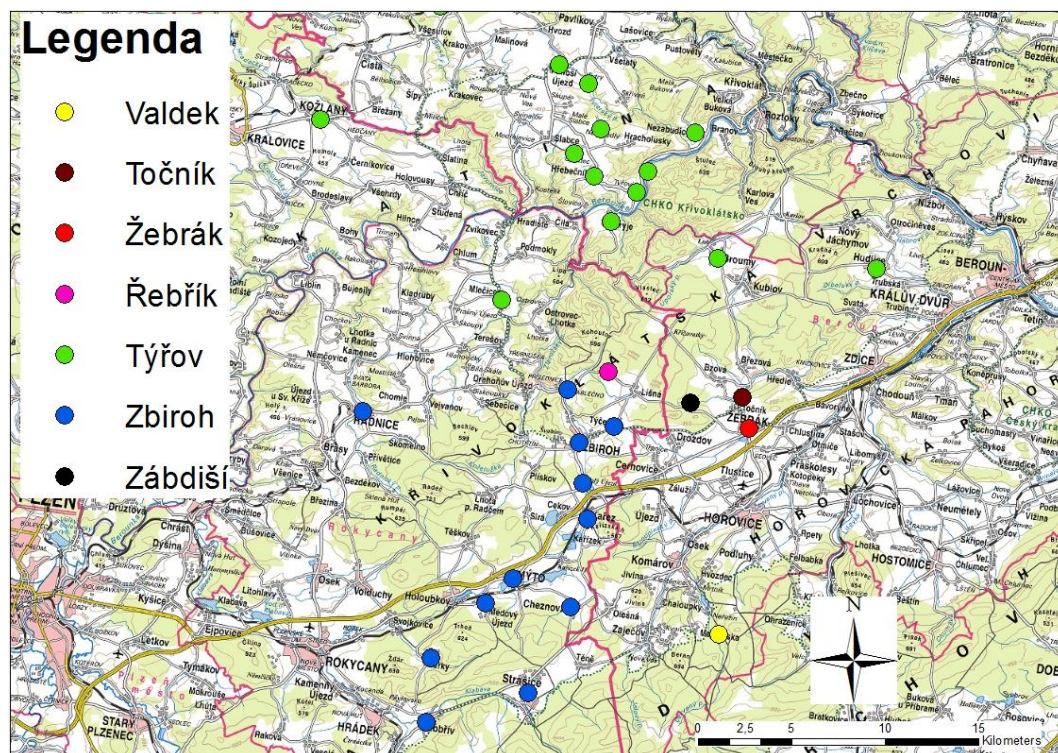

Obr. 1: Zábdiš a jeho blízké okolí na ZM 10

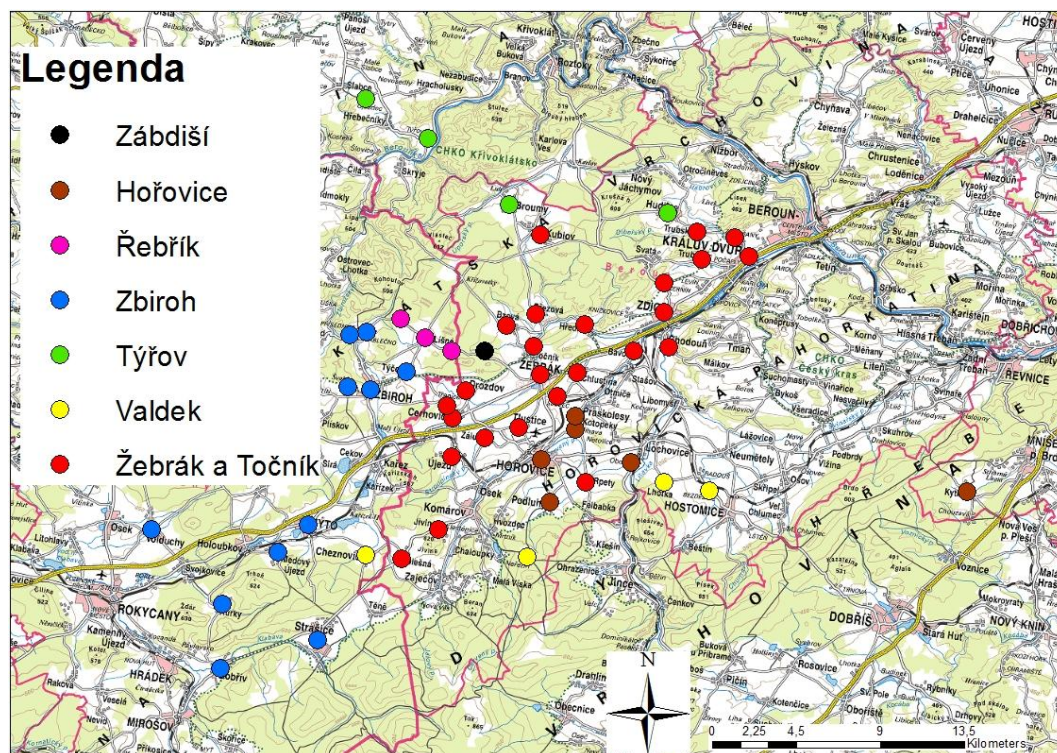
(http://geoportal.cuzk.cz/WMS_ZM10_PUB/WMSservice.aspx)

Obr. 2: Rozsah jednotlivých panství v průběhu 14. století

Obr. 3: Rozsah jednotlivých panství v průběhu 15. století

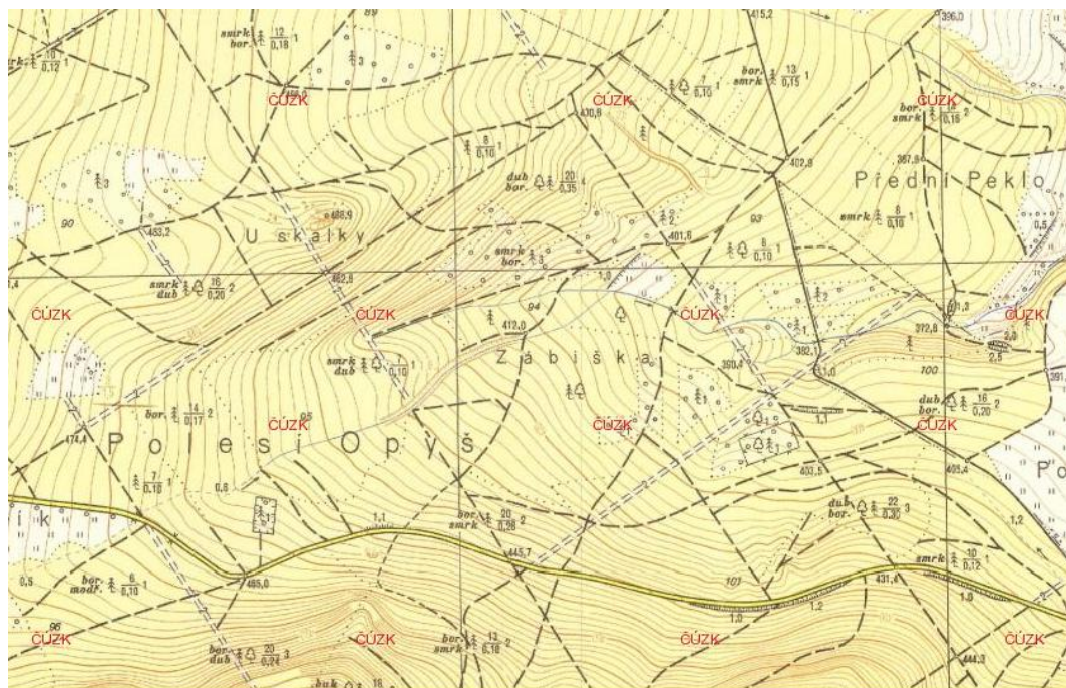

Obr. 4: Rozsah jednotlivých panství v průběhu 16. století

Obr. 5: Prostor Zábdiší na mapě stabilního katastru z let 1834-1844

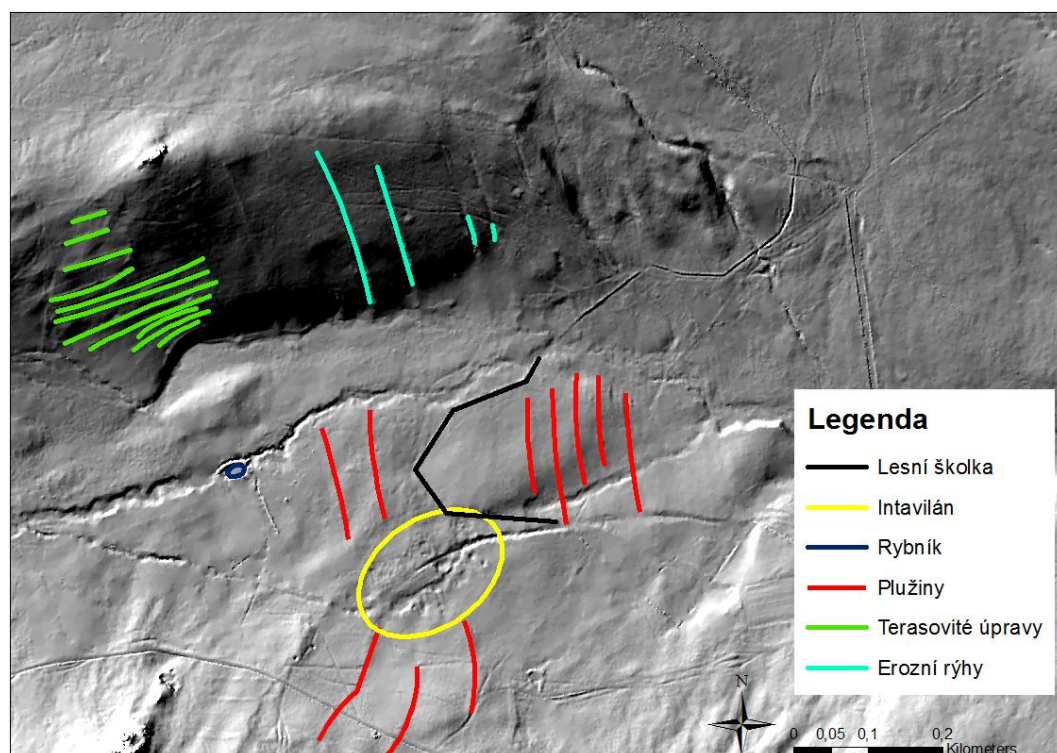
(http://archivnimapy.cz/k/skici/skici/BER/BER094018390/BER094018390_inde.html, převzato 19. 4. 2017)

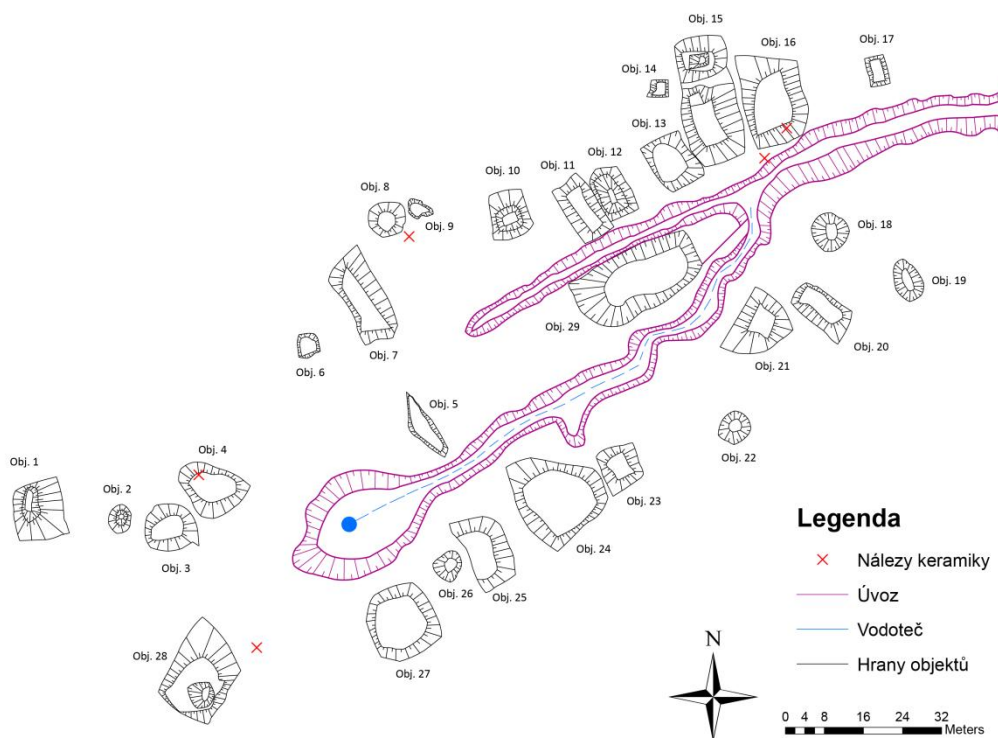
Obr. 6: Prostor Zábdiší na topografické mapě 1:10 000 z let 1951-1971

(http://archivnimapy.cuzk.cz/topos52/010k/M_33_76_B_c_2_index.html,

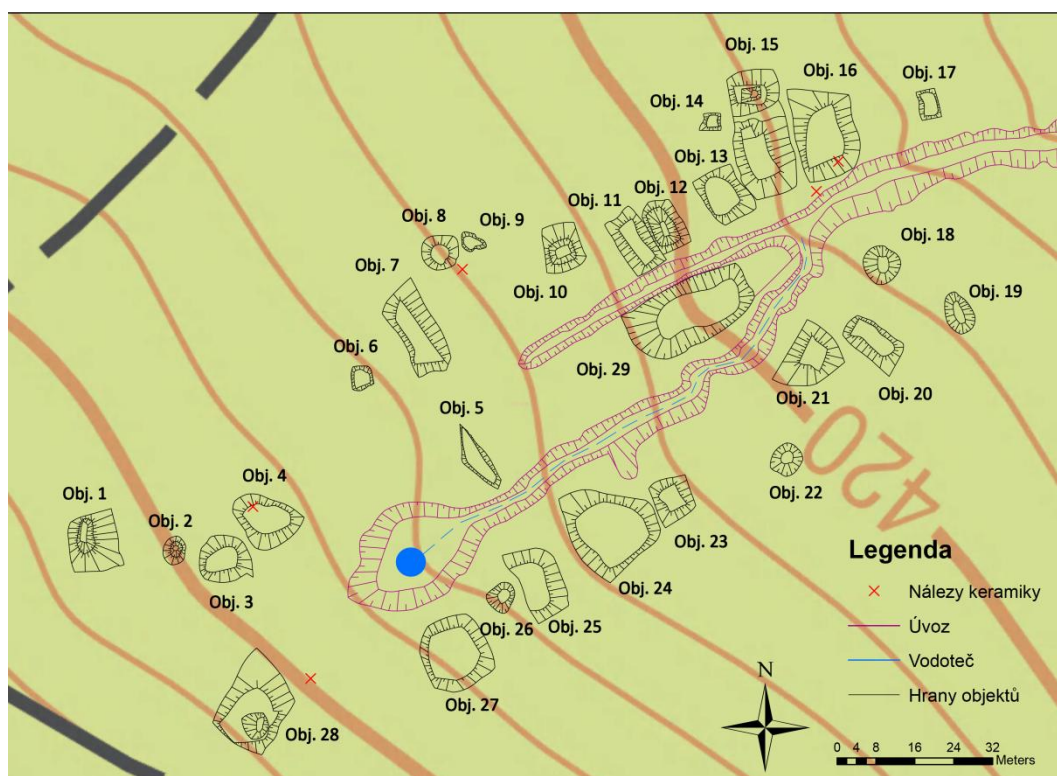
převzato 19. 4. 2017)

Obr. 7: Extravilán na lidarovém snímku (data - <http://cuzk.cz/>)

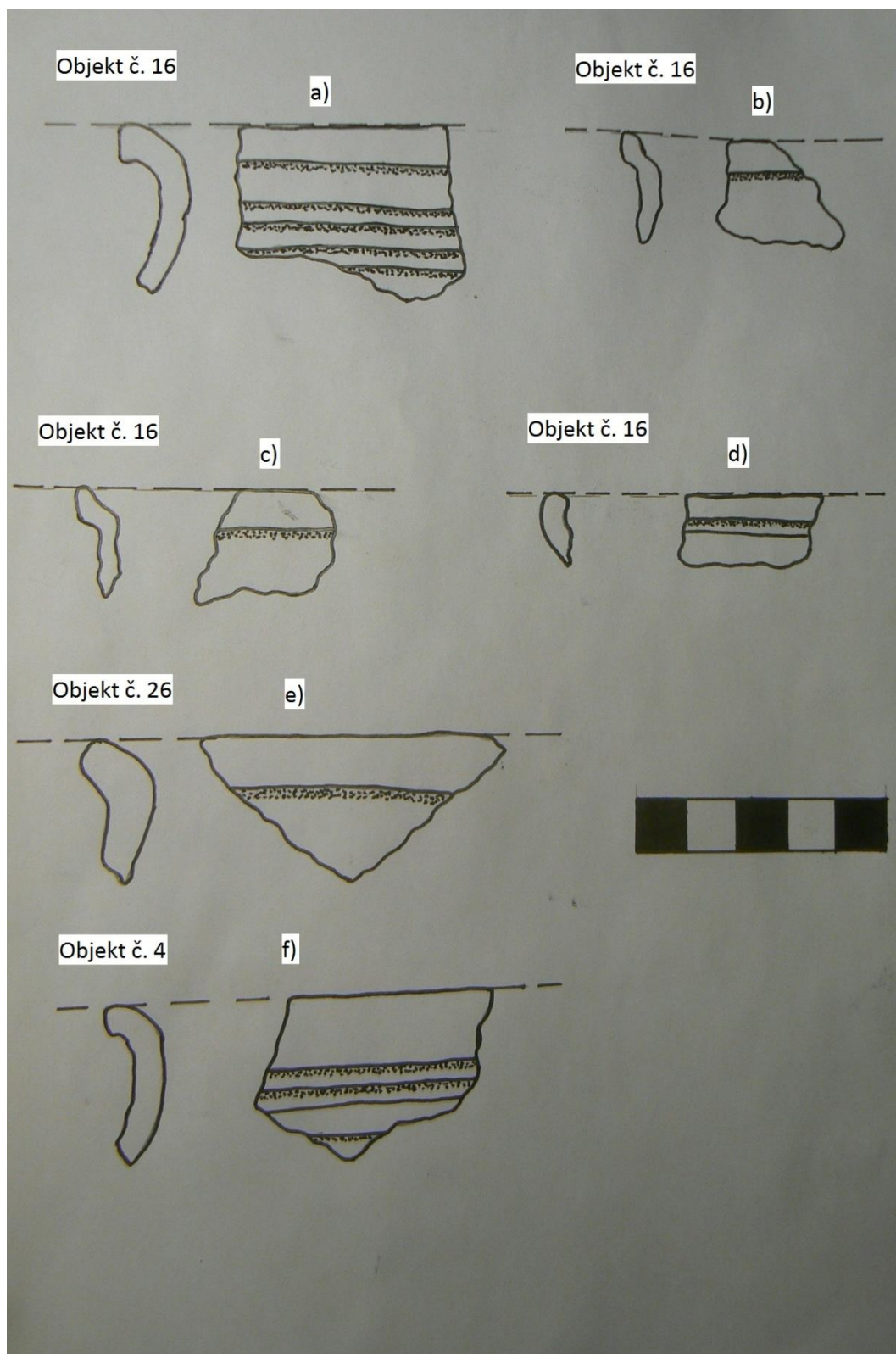

Obr. 8: Půdorysný plán vesnice

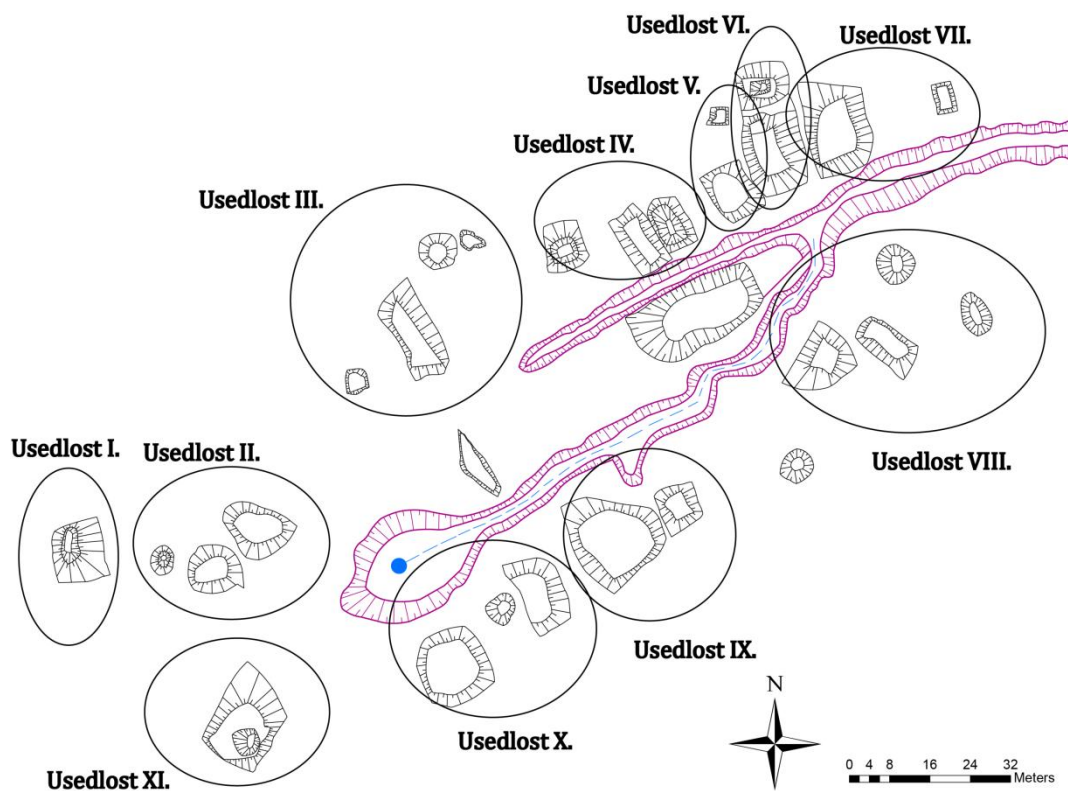

Obr. 9: Půdorysný plán vesnice na ZM 10

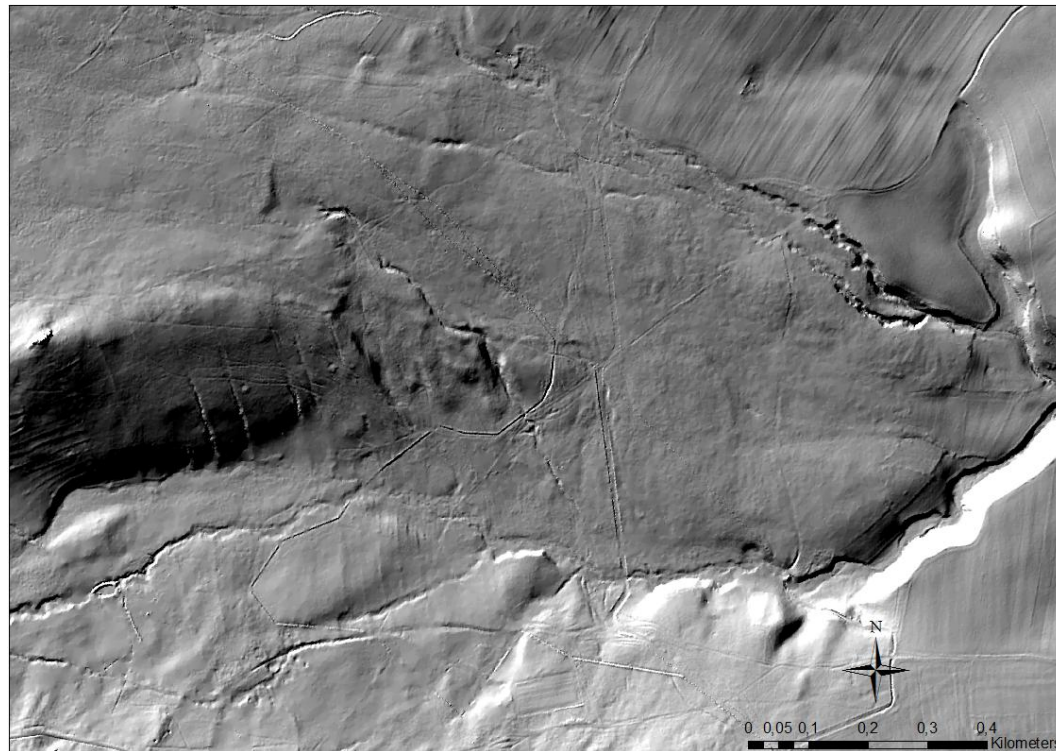
(http://geoportal.cuzk.cz/WMS_ZM10_PUB/WMSservice.aspx)

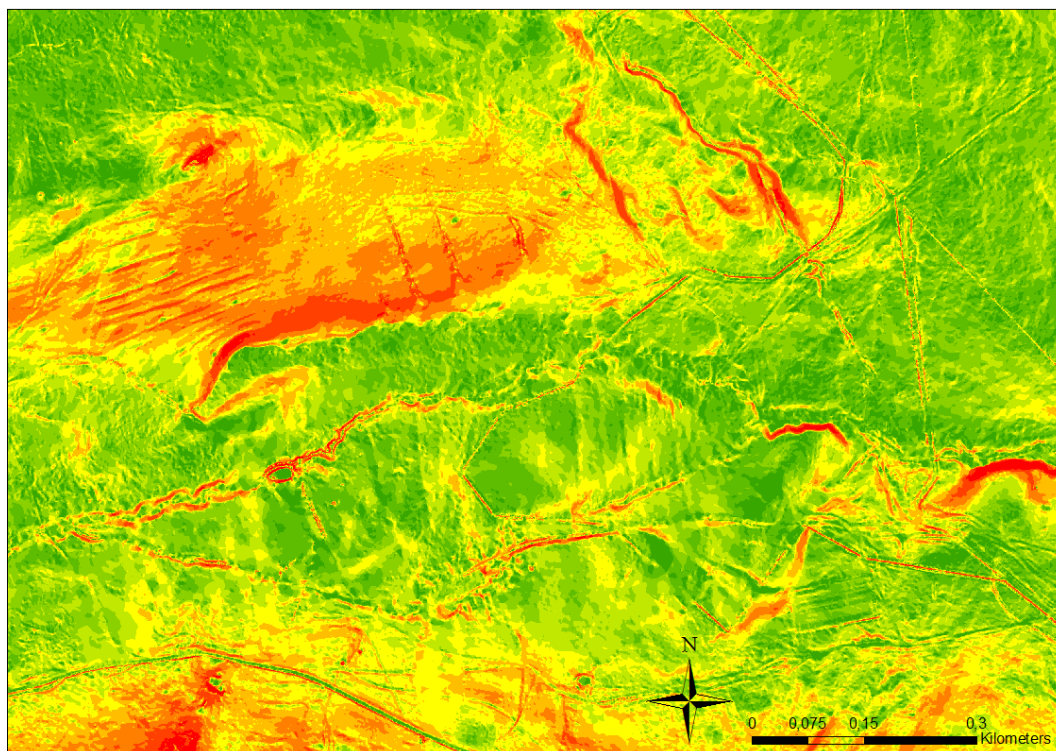
Obr. 10: Okraje střepů nalezených během povrchového sběru.

Obr. 11: Půdorysný plán vesnice s vyznačenými usedlostmi

Obr. 12: Vesnice na lidarovém snímku zobrazená funkcí Hillshade
(data získána od <http://cuzk.cz/>)

Obr. 13: Vesnice na lidarovém snímku zobrazená funkcí Slope
(data získána od <http://cuzk.cz/>)

15.2. Fotografie

Foto. 1: Hrad Žebrák (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 2: Hrad Točník (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 3: Královské hrady Žebrák a Točník (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 4: Objekt č. 1 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 5: Objekt č. 2 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 6: Objekt č. 3 od S (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 7: Nálezy cihel z objektu č. 3 (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 8: Objekt č. 4 od S (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 9: Místo nálezů z objektu č. 4 (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 10: Nálezy keramiky z objektu č. 4 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 11: Objekt č. 5 od S (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 12: Objekt č. 6 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 13: Objekt č. 7 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 14: Objekt č. 8 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 15: Nálezy keramiky z objektu č. 8 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 16: Objekt č. 9 od Z (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 17: Objekt č. 10 od J (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 18: Detail na vkleslinu objektu č. 10 od Z (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 19: Objekt č. 11 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 20: Vklešina objektu č. 12 od S (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 21: Objekt č. 13 od JV (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 22: Jizba objektu č. 15 od Z (Martin Chalánek 10. 12. 2016)

Foto. 23: Relikt pece objektu č. 15 od JV (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 24: Komora objektu č. 15 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 25: Detail komory objektu č. 15 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 26: Objekt č. 16 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 27: Nálezy keramiky z objektu č. 16 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 28: Keramika z vývratu u objektů č. 15 a 16 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 29: Objekt č. 17 od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 30: Dno a J hrana objektu č. 18 (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 31: Objekt č. 19 od S (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 32: Objekt. č. 22 od JZ (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 33: Detail objektu č. 25 od J k návsi (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 34: Objekt č. 26 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 35: Objekt č. 27 od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 36: Prameniště od J (Martin Chalánek 10. 12. 2017)

Foto. 37: Nálezy keramiky z objektu č. 28 (Martin Chalánek 19. 4. 2017)

Foto. 38: Rybník od J (Martin Chalánek 12. 4. 2017)

Foto. 39: Rybník z hráze od V (Martin Chalánek 12. 4. 2017)